

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ir Frederik
der Sechste,

von Gottes Gnaden König zu Dänemark,
der Wendten und Gothen, Herzog zu Schleswig,
Holstein, Stormarn, der Dithmarschen und zu
Lauenburg, wie auch zu Oldenburg &c. &c.

Thun kund hiemit, daß Wir, auf geschehenes allerunterthänigstes Ansuchen,
concedirt und bewilligt haben; wie Wir auch hiemit und kraft dieses aller-

gnädigst concediren und bewilligen, daß Christopher Hansen Møller
aus Mogellondern, des Fürstlichen und Mevrenschen
zu Tondern, wegen seiner in der ehemaligen Königl. Verwaltung
der Handelszunge auf Ostindien und Nordindien
in Folge seiner zu beständigen und zu solcher Gelegenheit
aus der Handelszunge nach 2 bis 4 Rthl. und unter der Haupt-
zung, die in der Handelszunge zu Ostindien und Nordindien
sich erhellend für die Handelszunge zu Tondern vorzunehmend,
umgehindert treiben und sich und den Seinigen daburch den nöthigen Unter-

halt zu erwerben suchen möge.

Handwritten signature and date: Christopher Hansen, Tønder den 21 Febr. 1828

nr. Tøndern, d. 21 Febr. 1828

Handwritten signature

NUMMER 4 2006

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris

195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 25 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 35 kr. pr. stk.

Ekspedition:

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

tlf. 74 62 46 83

E-mail: hssdj@hssdj.dk

www.hssdj.dk

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Kim Furdal (ansv.)

Museum Sønderjylland

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

tlf. 74 62 58 60

email: kf@isl.dk

Lennart Madsen

Museum Sønderjylland

6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen

Museum Sønderjylland

6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Madlavning i kongens navn 131

Sønderborg havde i 1700-tallet tilsyneladende behov for, at beskytte kokkefaget i byen, men hvorfor? Stud.mag. Tilo Krause har søgt efter et svar.

Bjolderup sogn under krig og besættelse 1940-1945.. 138

I 1946/47 indsamlede Historisk Samfund for Sønderjylland beretninger fra sognene om livet og begivenheder under besættelsen. Arkivar og forskningsleder Hans Schultz Hansen, Landsarkivet for Sønderjylland, har set nærmere på forholdene i Bjolderup sogn.

Bondehøvedingen fra Strukstrup 148

Som de eneste dansktalende bønder i Angel førte Henrik og Peter Lassen en aktiv kamp for en Ejdergrænse i 1920'erne og 1930'erne. Forskningsstipendiat ph.d. Axel Johnsen tegner et portræt af de to karismatiske bønder.

Set og sket i Grænselandet 154

Det gav voldsomme dønninger, da folketingsmedlem Søren Karup fra Dansk Folkeparti kritiserede det danske mindretal i Sydslesvig for ikke at nære et genforeningshåb. Dette og andre begivenheder er omdrejningspunkt i H.E. Sørensens Grænselandskronik.

Bognyt 162

Det sker - på Museum Sønderjylland 164

Bagsiden om forsiden 168

I dag kan man på stort set alle områder slå sig ned og udøve et erhverv. Således var det ikke før liberalismens gennembrud i 1800-tallet. Overinspektør Kim Furdal fortæller om det gamle privilegiesamfund.

Forsidebillede:

Privilegiebrev der den 9. februar 1828 gav Christopher Hansen Møller i Møgeltonder ret til at arbejde som tømrer og murer i Tønder.

Madlavning i kongens navn

Stadskokken i 1700-tallets Sønderborg

Af TILO KRAUSE

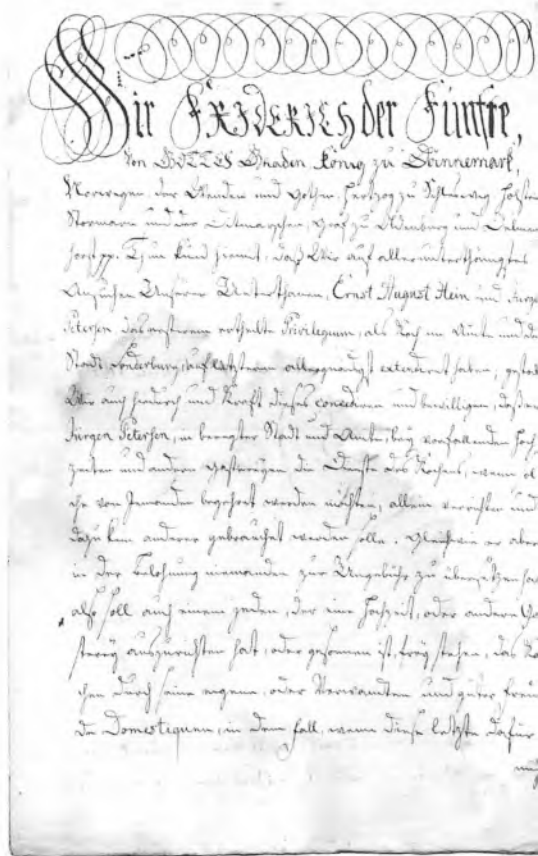
Hvorfor havde Sønderborg behov for en kongelig beskyttelse af kokkefaget i 1700-tallet? Stud.mag. Tilo Krause har set nærmere på det tilsyneladende trængte erhverv.

Forhistorie: Københavns kokke efter krigen
I januar 1661 følte seks københavnske borgere, alle faglærte kokke, sig nødsaget til at indgive en klage til deres borgmester. I de forløbne år, da hovedstaden var blevet belejret af svenske tropper, havde de alle sammen gjort deres tunge borgerpligt: De havde indkvarteret soldater, betalt deres krigsskatter og holdt vagt på volden i døgndrift. De havde således ikke haft tid til regulært at drive deres næring i købstaden, mens svenskerne stod ude foran voldene. Nu efter krigstidens afslutning måtte de pludselig sande, at deres erhverv for længst var blevet overtaget af fremmede kokke, der var kommet til byen og tilbød deres tjenester uden engang at have opnået borgerskab. Da disse seks hæderlige kokke ikke ville se deres eget erhverv blive udført af ufaglærte fremmede i residensstaden fremover, fandt de det nødvendigt, at de »med nogen visse frihed [...] till deris nærings tiltagelse och opretning bleffue forsuinde.«¹⁾ De seks herrer fik, hvad de begærede: Deres anmodning blev godkendt af Københavns borgmester og råd den 24. januar 1661, og tre måneder senere, den 23. april 1661, skrev selveste majestæten Kong Frederik III under på samme dokument, hvorved deres beskikkelse fik status af et kongeligt privilegium.²⁾

De måtte nu kalde sig for »stads kokke« og måtte enerådende drive deres næring

på følgende områder: »alle bryllupper som udj det danske Compagnie, laugs-huuser och andre borgerlige huuse her i standen skeer och anrettes.«³⁾

I residensstaden København blev et så-

Frontside af Kong Frederik V's privilegium fra 1763, hvori rettighederne for den sønderborgske stadskok Jürgen Petersen er beskrevet - og samtidigt bliver beskåret på det kraftigste.

Kobberstik fra 1500-tallet, der viser køkkenet i et herskabshus, hvor der steges ved kaminildstedet. 200 år senere foregik tilberedningen stadig over det åbne ildsted.

dant stadskok-privilegium udstedt endnu tre gange i løbet af de følgende årtier, sidste gang i året 1717 af Kong Frederik IV. Det var først en gruppe kokke, der fik tildelt privilegiet, og herefter blev det udvidet til enkelte, senere tilkomne ansøgere.⁴⁾ Det er således en ret overskuelig mængde skriftlige kilder, der beretter om

en stadskoks erhverv i rigets hovedstad, tidsmæssigt dækkende over det første halve århundrede af enevælden. Denne artikel, som egentlig agter at beskæftige sig med en stadskoks erhverv i en slesvigsk købstad, burde ikke gå i dybden med samtidige forhold i hovedstaden. Dette er imidlertid nødvendigt, da litte-

aturen p.t. ikke byder på andet end de omtalte få kilder, når det gælder begrebet stadskok.⁵⁾ Når vi i det følgende vender blikket mod det sønderjyske og en stadskoks opgaver i Sønderborg, bevæger vi os således på uopdyrket terræn.

Stadskok i Sønderborg

- et stort nummer i arkivet

Året er 1698. Sønderborg, den stolte købstad, er omsider nået på højde med Flensborg, den evige konkurrent ved den indre ende af Fjorden. Det var i alt fald tilfældet, hvad angik lovgivningen. Staden havde nemlig efter lange indbyrdes stridigheder fået udstedt en egen politiordning af hans majestæt Kong Christian V. Ordningen, en lovpakke på 41 artikler, tager sit afsæt i påtrængende problemer i byens hverdagsliv. Den fremfører bestemmelser om afhjælpning af disse og om hvilke offentlige embedsholdere, der skal sætte ordningen i værk i dagliglivet. Teksten giver os dermed et indblik i, hvilke embeder, der fandtes i købstaden i slutningen af 1600-tallet, og hvad deres opgaver i den efterfølgende tid konkret skulle bestå af.⁶⁾

Ordningens administrative bestemmelser får konturer, og embedsholderne bliver til levende mennesker, når man fordyber sig i de papirer, som deres embedsførelse i tidens løb har frembragt. Disse papirer er samlet i Sønderborg byarkivs afdeling kaldet »Byens embedsmænd og betjente«, hvis ældste dokumenter er dateret 1672. Arkivet rummer dokumenter, som vidner om dagligdagen for de embedsfolk, vi kender fra politiordningen. Vi møder enkelte rådmænd, borgmestre, rådhusstjenere, nattevægttere og fattigfogeder personligt. Vi kommer nærmere ind på deres hverdag og læser om de særlige hændelser og episoder, de har måttet håndtere. Også i arkivets systematiske opdeling efter enkelte embeder kan vi til en vis grad genfinde politiordningens

administrative inddeling af Sønderborgs embedsfolk.

Der findes dog ét embede i arkivalierne, nemlig netop stadskokkens, som ganske vist har frembragt en rigelig mængde dokumenter, men som slet ikke bliver omtalt tilsvarende i politiordningen. Dette synes mærkeligt, fordi politiordningen i sin tid var meget omfattende og derfor kan forventes at omtale et embede, som i embedsmændenes arkiv fra samme tidsperiode fremstår med så mange skriftlige vidnesbyrd. Især når man ser det i forhold til papirmængden fra de andre embeder, som ordningen faktisk omtaler.

Ordningen kan altså ikke give svar på, hvad embedet for en stadskok i Sønderborg egentlig bestod i. Ej heller omtaler det hidtil mest omfattende værk om Sønderborg bys historie en stadskok nogetsteds.⁷⁾ Man er derfor nødt til at undersøge selve arkivmaterialet nærmere, hvis man ønsker at opspore både stadskokkens opgaver og hans stilling i det sønderborgske købstadssamfund, som i betragtning af det rigelige arkivmateriale ikke kan have været marginal.

To papirer fra bunken.

Kilderne og begivenhedsforløb

To dokumenter fra papirbunken i arkivet så umiddelbart ud til at kunne give et svar på spørgsmålet om, hvad en stadskok i Sønderborg havde af opgaver og status. Det ene er et kongeligt privilegium udstedt af Frederik V i året 1763, i kraft af hvilket kongen tildeler en borger i Sønderborg rettighederne som stadskok. Dette privilegium indeholder en velformuleret beskrivelse af disse rettigheder. Det andet er en brevveksling mellem den kongelige statholder på Gottorp og den sønderborgske magistrat fra året 1800. Heri kommer problemer til syne, som opstod i den daglige praksis med stadskokkens rettigheder, sådan som de er beskrevet i førnævnte privilegium.

den afdødes privilegium. Statholderen er tilbageholdende, men den sønderborgske magistrat støtter Janckes ansøgning.

Stadskokkens opgaver

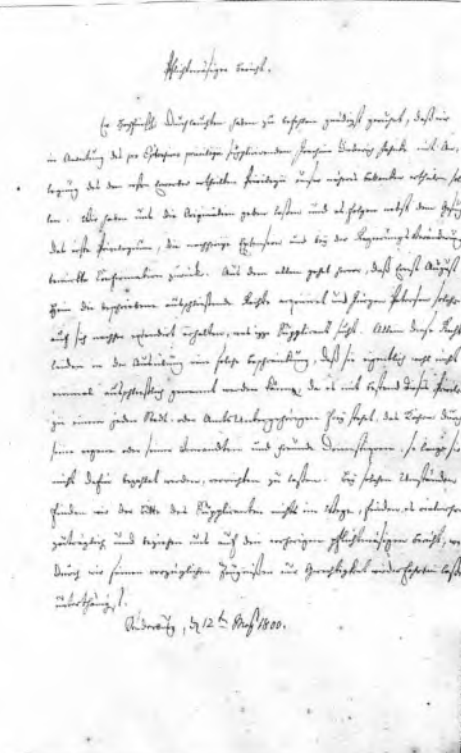
Kongens privilegium fra 1763 beskriver stadskokkens opgaver således:

»... at han, Jürgen Petersen, ved forefaldende bryllupper og andre gæstebud i førnævnte stad og amt [i.e. Sønderborg], hvis en person ønsker at benytte sig af sådanne tjenesteydelser, alene skal udføre madlavningen, og at ingen anden person må ansættes til dette behov. Han må dog ikke opkræve utilbørligt højere løn end andre; og derfor skal enhver person, som arrangerer eller planlægger et bryllup eller andet gæstebud, være tilladt at lade madlavningen udføre af sine egne eller sine slægtinges og gode venners herskabstjenere, så længe disse ikke bliver betalt herfor. Nærværende privilegium skal opfattes således, at det ikke er tilladt stadens og amtets indbyggere at ansætte andre kokke eller kogekoner for penge, men at de skal være forpligtet til at bruge hans, impetrantens, tjenester, hvis de ønsker madlavning for penge.«⁸⁾

Stadskokken er altså kort sagt i besiddelse af en personlig eneret på madlavning ved bryllupper og gæstebud i hele staden og amtet Sønderborg. Tilmed er han den eneste, der ved disse lejligheder må tage penge for sit arbejde.

Hvorfor er stadskokkens rettigheder så stærkt beskåret?

I modsætning til de københavnske privilegier fra slutningen af 1600-tallet, indeholder dette dokument dog en passus, der umiddelbart synes at få privilegiet til at udhule sig selv. Alle havde ret til at bruge deres egne tjenestefolk - indbefattet endda deres slægtskabs eller venners personale, såfremt de ikke selv råder over det - til madlavningen ved de nævnte lejligheder. Det var endda en betingelse, at

Redegørelsen fra den sønderborgske magistrat til statholderen på Gottorp fra 12. maj 1800. Her giver rådmændene udtryk for, at stadskokkens »særrettigheder« efter deres mening faktisk ikke var så »særlige«, som det så ud til i privilegiet.

Det ydre begivenhedsforløb er langt mindre spektakulært end det fra København i 1661, som er blevet beskrevet indledningsvis. I 1763 søger den sønderborgske stadskok Ernst August Hein og hans kollega Jürgen Petersen i fællesskab kongen om at få førstnævntes privilegium som stadskok udvidet til sidstnævnte. Udvidelsen gennemførtes samme år ved udstedelse af ovennævnte privilegium af Kong Frederik V. Efter Jürgen Petersens død søgte kokken Joachim Diederich Jancke i maj 1800 den kongelige statholder på Gottorp om at få overdraget

disse ikke modtog betaling for arbejdet. Deraf følger, at en borger, som ønsker at arrangere et bryllup eller større gæstebud, og som råder over egne herskabstjenere eller velhavende venner, kan vælge mellem enten at lade sit eget eller vennernes personale sørge for madlavningen - hvilket er gratis - eller at benytte sig af stadskokkens tjenester - hvilket så sker til stadskokkens pris. Med dette valg for øje ville jeg formode, at borgere med egen husholdning foretrak den billigere variant og kun sjældent gjorde brug af stadskokkens tjenester. Stadskokken må således fortrinsvis have fundet arbejde blandt folk uden egne ansatte eller rige bekendte, altså byens middelstand og lavestillede - og dermed gået glip af de helt store opgaver og gæstebud, nemlig hos byens mest velhavende borgere.

Hvad kunne så være meningen med denne indskrænkning, der så aktivt sørger for, at den sønderborgske stadskok tilsyneladende er gået glip af sine vigtigste indkomster? Et muligt svar kan gives ved at holde sig for øje, hvordan privilegiet havde set ud. Samtlige byens og amtets borgere og indbyggere ville uden undtagelse være forpligtet til at ansætte stadskokken til deres bryllupstraktement - og at betale de priser han fastsætter. Privilegiet ville så være af en kvalitet, der lignede lavenes privilegier: Det ville give eneret på et bestemt erhverv og fuldstændigt udelukke de konkurrenter, det ikke indbefattede. Forskellen er dog, at lavenes privilegier tildeltes en hel gruppe erhvervsdrivende i byen og amtet - ligesom de seks herrer i København 1661 - hvori- mod stadskokkens privilegium her i Sønderborg åbenbart blev tildelt en enkelt person. Lavene var opfordret til at fastsætte deres løn og priser i fællesskab og på den måde at holde styr på deres indbyrdes konkurrence. Stadskokken havde, ifølge privilegiet, derimod ingen konkurrenter i byen og fastsatte derfor sine

priser helt alene. Ganske vist havde han kollegaer, som levede af samme næring, som f.eks. byens værtshusholdere. Han var dog ikke sluttet sammen med dem i et gastronomisk lav, der kunne regulere priserne indbyrdes. Privilegiet ville omtale det, hvis det var tilfældet. Således kan indskrænkningerne i privilegiet samt den måde, de bliver begrundet på («Han må dog ikke opkræve utilbørligt højere løn end andre; og derfor...»), tolkes som et redskab for at regulere priserne på købstadens gastronomiske marked i mangel af et fælles lav; nemlig ved at indskrænke stadskokkens eneret på madlavningen i det mindste på ét enkelt område.

*Hvad kan et privilegium med »smutvej«
da nytte?*

På trods af disse spekulative overvejelser må det formelt konkluderes, at privilegiet ganske vist tildelte stadskokken en personlig eneret på madlavning inden for et klart afgrænset opgavefelt, men at der samtidig var indbygget en »smutvej«, der delvist ophævede eneretten. Den nævnte brevveksling fra året 1800 viser, hvor lidt den sønderborgske stadskok i praksis fik ud af sit privilegium. Da kokken, Joachim Diederich Jancke, søgte den kongelige statholder på Gottorp om overdragelse af sin afdøde kollegas privilegium, tøvede statholderen med at bevilge den. Stadholderen skrev, at han først ønskede en anbefaling for Jancke fra den sønderborgske magistrat, før han kunne udstede et privilegium, der indeholdt nogen form for personlige særrettigheder. I sit svarbrev efterkom magistraten ønsket, idet den støttede Janckes ansøgning og desuden skrev, at den omtalte 'eneret' på madlavning ganske vist fandtes rent formelt, men næppe kunne betegnes som en sådan, netop fordi den var så stærkt beskåret.⁹⁾

Så sidder vi tilbage med spørgsmålet, hvordan et sådant selvmodsigende privi-

Til stegning anvendte kokken en stegerist. Den ændrede sig ikke meget fra senmiddelalderen og frem til indførelsen af komfuret fra 1840 og frem. Det var en smedet rist med et håndtag og tre ben, som blev anvendt, når der skulle ristes pølser, fisk eller fjerkræ.

legium, som talte om særrettigheder, det ikke gav, overhovedet har kunnet fungere i praksis?

Privilegiet sikrede i hvert fald den sønderborgske stadskok et klart afgrænset arbejdsområde, som han alene rådede over, nemlig bryllupstraktement og større gæstebud i hele staden og amtet. Heri var i det mindste samtlige middelstandens og de laveststillede bryllupper indbefattet. Samtidig stillede privilegiet de folk under strafansvar, som brugte andre end stadskokken til deres bryllupstraktement, f.eks. et almindeligt værtshus. Dermed var værtshusholdernes opgaver afgrænset fra stadskokkens og konkurrence udelukket. Privilegiets indehaver havde dermed sikkerhed for at kunne udføre en »liberal« næring som kok uden nødvendigvis samtidig at skulle drive et fast værtshus. Sidst men ikke mindst kan man gå ud fra, at et kongeligt privilegium generelt gav stor prestige, uanset hvor meget det i sidste ende beskar de rettigheder, det gav.

Hvorfor og hvornår blev stadskokkens embede til?

Hvilke forhold i Sønderborg by og amt gjorde det nødvendigt med kongeligt privilegium for kokkefaget på dette tids-

punkt og i netop denne form? De seks københavnske kokke i 1661 havde jo meget nøjagtigt påpeget, hvorfor de fandt det nødvendigt at få deres erhverv beskyttet: Fremmede var ved at tage deres arbejde fra dem. En sådan henvisning mangler i vores tilfælde. Hvilke konkrete forhold var privilegiet så tiltænkt at afhjælpe?

Her giver købstadens førnævnte politiorde fra 1698 et muligt svar. Bryllupper var nemlig ifølge denne tekst et alvorligt problem for byen, idet »... de fattige næsten alle ønsker at efterligne de rige; og mange ærværdige folk, [...] bringer sig selv ud i den største ulykke ved at anvende de midler, som de egentlig selv skulle leve af [...] til uhensigtsmæssige udgifter og pragtudfoldelse i forbindelse med bryllupperne.«¹⁰ Politiordegangen går flere steder ind for en nedtoning af fylderier ved alle slags festligheder i byen, hvilket jo viser, at disse ansås som et påtrængende problem: »For at forebygge overdådighed og misbrug i traktement og bespisning ved bryllupperne må man ikke servere mere end ét måltid med retter; dette under skønsomt strafansvar.«¹¹ Muligvis var de omtalte »uhensigtsmæssige udgifter« til dels opstået netop på grund af en fri konkurrence på det gastronomiske område, hvor de en-

kelte værtshusejere eller kokke har måttet konkurrere om opgaver ved bryllupper og gæstebud. De har nok fået desto mere indbringende opgaver, jo bedre de var i stand til at opfylde kundernes overdådige ønsker. Privilegeringen af en enkelt stadskok har muligvis kunnet kanalisere folks behov for selvpræsentation ved deres store traktementer, idet der må være naturlige grænser for, hvad én enkelt kok kan sætte på bordet. Tilmed var han en offentligt ansat (bemærk: Stads-Kok), og som sådan kan han forventes at have haft personligt ansvar for ikke at overbebyrde folk finansielt og dermed opfyldte politiorдningens påbud om beskedenhed ved festlighederne.

I begyndelsen så vi, at embedet som stadskok i København for første gang bliver omtalt allerede i 1660'erne. Her var det i Kong Frederik IV's tid sågar blevet til det mest ansete erhverv på det gastronomiske område.¹²⁾ Embedets etablering i Sønderborg formodes at ligge i første halvdel af 1700-tallet af to grunde. For det første fordi rettighederne i det foreliggende privilegium fra 1763 ikke tildeles på ny, men overdrages fra en person til en anden. For det andet fordi de ældste dokumenter i Sønderborgs byarkiv, der vidner om en stadskok, er dateret året 1733. I byarkivets materialer ligger sikkert også svarene på de spørgsmål, som jeg i denne artikel kun kort har berørt.

Mine overvejelser skal forstås som en slags appetitvækker for andre, der muligvis har lyst til at kigge lidt nærmere på 1700-tallets sønderjyske lokalforhold, erhvervspraksis og offentlige eller private koge gryder.

Utrykte kilder

Landsarkivet Aabenraa (LAÅ), Sønderborg Bys Arkiv, pk. 22, Stadskok, 7.10.1763, 10.5.1800 og 12.5.1800.

Trykte kilder

König Christian V. Policey-Ordnung für die Stadt Sonderburg. d.d. Copenhagen, den 15ten Nov., 1698. i: Corpus Statutorum Slesvicensium, oder: Sammlung der in dem Herzogthum Schleswig geltenden Land- und Stadt-Rechte, nebst den für diese Gegenden erlassenen neueren Verfügungen. Mit Anmerkungen begleitet. Bd. III:2. Cai Franz Christiani, Schleswig, 1812. s. 222-249.

Kjøbenhavns Diplomatarium. Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728. Nielsen, Oluf (udg.). København 1870 ff. (8 bd.)

Litteratur

Nielsen, Oluf: »Kjøbenhavn under Kong Frederik den Fjerde« (1699-1730). København 1892.

Hjelholt, Holger (udg.): »Sønderborg bys historie«. 2 bd. Sønderborg, Dy-Po Bogforlag, 1960.

Noter

- 1) Kjøbenhavns Diplomatarium, bd. 4, Dok. nr. 912 (24.01.1661), s. 792-793.
- 2) Kjøbenhavns Diplomatarium, bd. 3, Dok. nr. 867 (23.04.1661), s. 524-526.
- 3) Kjøbenhavns Diplomatarium, bd. 4, Dok. nr. 912 (24.01.1661), s. 792.
- 4) Kjøbenhavns Diplomatarium, bd. 3, Dok. nr. 884 (20.07.1661), s. 536; sst., bd. 7, Dok. nr. 800 (14.05.1698), s. 527; sst., bd. 8, Dok. nr. 655 (05.03.1717), s. 407-408.
- 5) Oplysning fra Bie Skaarup, Københavns Bymuseum, januar 2006.
- 6) Politiorдningen foreligger i en trykt udgave fra året 1812. Se litteraturfortegnelsen. Desuden vil Sønderborg by for første gang udgive denne højtyske lovtekst i en dansk oversættelse i anledning af købstadens 750-årsdag i 2006.
- 7) Hjelholt 1960.
- 8) LAÅ, Sønderborg Bys Arkiv, pk. 22, Stadskok, 7.10.1763.
- 9) LAÅ, Sønderborg Bys Arkiv, pk. 22, Stadskok, 10.5.1800 og 12.5.1800.
- 10) Policey-Ordnung 1698, art. 25.
- 11) sst., art. 28.
- 12) Nielsen 1892, s. 78.

Bjolderup sogn under krig og besættelse 1940-1945

Af HANS SCHULTZ HANSEN

I 1946/47 indsamlede Historisk Samfund for Sønderjylland beretninger fra de sønderjyske sogne om tilstande og begivenheder under den tyske besættelse af Danmark. Det foregik efter et detaljeret skema, og ofte var det præster og lærere, der stod for besvarelsen. Tilsvarende systematisk var en indsamling af beretninger om modstandsbevægelsen, foretaget af Jørgen Bøgh i 1945 og af Ange Trommer i 1960'erne. Arkivar og forskningsleder Hans Schultz Hansen, Aabenraa, demonstrerer her med udgangspunkt i Bjolderup sogn, hvorledes man hovedsageligt på grundlag af beretningerne kan skrive besættelsens sønderjyske lokalhistorie.

Et Sønderjylland i miniformat

Bjolderup sogn udgjorde på mange måder et stykke Sønderjylland i miniformat. Landskabet præges i øst af det bakkede moræneland, i vest af hedesletten. Landbruget var hovederhvervet i landsbyerne Mellerup, Raved, Hjolderup, Vollerup, Smedager, Gåskær, Rebbøl, Todsøl, Bjolderup og Perbøl, mens handel og håndværk havde stor betydning i stationsbyen Bolderslev. Ved folkeafstemningen den 10. februar 1920 blev der afgivet 75 % danske stemmer. Folketingsvalget den 3. april 1939 (»den anden afstemning«) viste 83 % danske stemmer. Begge resultater svarede med en enkelt procents afvigelse til gennemsnittet for Sønderjylland nord for grænsen af 1920. Tilsvarende typisk var de danske og tyske stemmer ujævnt fordelt, idet tyskheden stod stærkest i vestersognet. Der findes ikke valgtal fra de enkelte landsbyer, men ifølge et skøn fra

lærer Hans Bertelsen havde Rebbøl ca. 75% hjemmetyskere, Gåskær 60% og Vollerup 45 %, mens Smedager kun havde 10 %. Næsten alle tysksindede var indfødte med dansk hjemmesprog. Karakteristisk var endvidere, at tyskheden var stærkest repræsenteret blandt ejerne af de mellemstore og større landbrug. Hans Bertelsen oplyser, at tyskerne ejede 62 % af jorden i Gåskær og Rebbøl og 57 % i Vollerup, men kun en enkelt ejendom i Smedager.

Skellet mellem dansk og tysk graves dybere Bjolderup sogn blev ikke direkte berørt af kamphandlingerne den 9. april 1940. Lærer Simonsen fortæller: »Ved besættelsens begyndelse den 9. april 1940 var der som alle andre steder livlig trafik af tyske tropper gennem Bolderslev, men det kom ikke til episoder af nogen alvorlig art her«. Mens stemningen hos det danske flertal var nedslået, var det tyske mindretals glæde over besættelsen stor, og den blev vist udadtil. Det gravede grøfterne mellem de to sindelagsgrupper dybere. Lærer Bertelsen noterede: »Tyskernes holdning var meget udfordrende. Man truede danskerne med hemmelige lister, hilste med nazihilsen, afholdt tysk militærkoncert i Vollerup og indbød den tyske garnison fra Aabenraa til festmiddag i Vollerup, ved hvilken lejlighed gdr. Anthoni Petersen højste hagekorsflaget over festpladsen«. Lærer Holdt var enig: »Tyskerne var ovenpå og vi de små. Til tider kunde deres optræden virke truende«. Derimod var de to lærere uenige m.h.t.

den selskabelige omgang mellem danske og tyske; ifølge Holdt var der en del, ifølge Bertelsen var den meget ringe.

Det folkelige danske fællesskab

Reaktionen hos de dansksindede sønderjyder var også i Bjolderup sogn at styrke det folkelige danske fællesskab. Det omfattede alle, som håbede, at tyskerne ville tabe krigen. Det var tilhængerne af de demokratiske danske partier, som i april 1939 samlede lidt under 80% af stemmerne i sognet. Udelukket fra dette fællesskab var tilsvarende dem, der ønskede en tysk sejr. Det var dels hjemmetyskerne, som udgjorde 17% af sognets vælgere i april 1939, og de danske nazister med Frits Clausen som »fører«, der udgjorde 4½%. På den modsatte fløj var kommunisterne tvivlsomme under Hitler-Stalin pagten 1939-41. DKP stillede ikke op i Sønderjylland i 1939, men havde i Bjolderup sogn blot fået tre stemmer i 1935, og der var næppe mange flere i 1939.

De danske sønderjyder samlede sig hurtigt efter skuffelsen den 9. april 1940. Det skete efter det traditionelle sønderjyske mønster med stram organisering, nationale sammenkomster, sange og symboler, samlingen fandt allerede sted fra sidst på foråret 1940. Den markeredes særligt ved udvidelsen af Danske Samfund. Danske Samfund var oprettet i 1933 som reaktion mod slesvig-holstenske nazisters krav om en grænseflytning og det tyske mindretals nazificering. I første omgang omfattede Danske Samfund alle sogne i grænseområdet mellem Tønder-Løgumkloster-Aabenraa-Gråsten, dvs. »den skæve« eller »den truede firkant«, således også Bjolderup sogn. Fra maj 1940 blev organisationen udvidet til at omfatte hele landsdelen. I Bjolderup sogn havde Danske Samfund 525 medlemmer under besættelsen, dvs. det store flertal af de dansksindede (der var afgivet 704 danske stemmer i april 1939). Formand

I 1930'erne blev der som led i den danske kulturforsknings bevægelse bygget hele to forsamlingshuse i Bjolderup sogn. Bolderslev i østersognet fik i 1936 et nyt forsamlingshus til afløsning af det gamle fra 1910, og Vollerup i vestersognet fik i 1934 sit første forsamlingshus, som ses her på billedet. Foto: Museum Sønderjylland.

var gdr. Henrik Clausen, Perbøl. Danske Samfund stod for de nationale fester på afstemningsdagen og genforeningsdagen og på kongens fødselsdag.

I 1933 oprettedes også Det Unge Grænseværn. Det havde ca. 100 medlemmer i sognet, særligt de aktive og de unge. Ledende var her lærer Aage Valdemar Jensen, Bolderslev. Han var formand for DUG i Aabenraa amt og aktiv for at få DUG til at købe et areal ved Hærvejen for at indrette en mindepark for det gamle Urnehoved tingsted, men det måtte udskydes pga. krigen. Lærer Jensen var tilhænger af de nordiske planer, som næredes af formanden for DUG, Peter Marcussen. De indebar bl.a. et navneskifte til Dansk-Nordisk Ungdomsforbund, DNU. Mange var imod dette, men lærer Jensen var for. På det møde i DUG's fællesråd den 20. april 1940, hvor navneskiftet blev vedtaget, udtalte han, at han »føjte det, der er sket for nylig [den 9. april] som den største skam, der er overgået os. Et fremtidigt dansk arbejde ville nu kun kunne udføres under en nordisk vinkel.

Det tyske arbejde havde også i Bjolderup sogn et fast holdepunkt i privatskolerne og deres lærere. Den tyske privatskole i Rebbøl var grundlagt i 1933. Brevkort: Museum Sønderjylland.

At lægge om nu [skifte navn til DNU] er en offensiv«.

De danske bastioner

Det danske arbejdes bastioner i Bjolderup sogn var forsamlingshusene i Bolderslev og Vollerup. Bolderslev forsamlingshus blev i 1936 flyttet fra en gammel til en ny og større bygning. Formand var mejeribestyrer Hans Schultz, Bolderslev. I Vollerup var man begyndt med et nyt forsamlingshus i 1934, der havde 80 andelshavere i vestersognet. Lærer Holdt berettede: »Arbejdet i forsamlingshusene fortsattes efter de samme linjer som hidtil«. De mest aktive foreninger var sognets to ungdomsforeninger: Bolderslev Ungdomsforening samt Vollerup Ungdoms- og Idrætsforening. Sidstnævnte var den mindste med 95 medlemmer og havde først Johs. Christensen, Vollerupgård, siden Chr. Petersen, Østergård, som formand, men den førende dansksindede mand i vestersognet var nok lærer Hans Bertelsen. I Bjolderup sogn fandtes endvidere en afdeling af Foreningen af Dansksindede Sønderjydske Krigsdel-

tagere 1914-18 (DSK), der var fælles med Hjordkær sogn. En støtte for alt dansk arbejde var Kolding bys fadderskab for Bjolderup sogn.

Som noget nyt begyndte man ifølge lærer Holdt at holde møder i mindre kredse: »Enkelte gruppemøder af mere fortrolig karakter henlagdes til private hjem«. Dette kendes også fra andre egne. Repræsentanter for de danske demokratiske partier mødtes til fortrolige møder med lederne fra ungdomsarbejdet m.fl. Formålet var udveksling af information bag om den båndlagte presse. Møderne havde ikke noget at gøre med en modstandsbevægelse rettet mod tyskerne.

For sønderjyderne var der en ekstra grund til at dyrke sammenholdet: Truslen om en flytning af grænsen, der navnlig følte stærkt i den første tid af besættelsen. Tilsvarende sluttede det store flertal af sønderjyderne op om den danske regerings samarbejdspolitik. Man ønskede ikke, at der gennem uro og opposition blev sat fokus på grænsespørgsmålet. Det gjaldt også i Bjolderup sogn. Herom fortalte lærer Bertelsen: »Man var modstandere af Antikominternpagten [dvs. Danmarks tiltrædelse af antikommunistisk pagt i efteråret 1941]. Men i øvrigt forstod og billigede man politikernes henholdende politik. Man frygtede en grænsflytning med alle dens forfærdelige følger for befolkningen«. Lærer Holdt opfattede situationen på nogenlunde samme måde: »En stor del fandt sig nogenlunde til rette med regeringens politik – man tjente godt – en mindre del var forbitret og nedslået, og anstrengte sig derfor for at holde deres sti ren. Mange tog Scaveniusregeringens politik til efterretning, kun få var glade for den«.

Det tyske mindretal

Det tyske mindretal omfattede godt 150 voksne i Bjolderup sogn, som satsede stærkt på en flytning af grænsen nord-

over på årsdagen for Versaillesfreden den 28. juni 1940. Man anskaffede flagstænger og hagekorsflag - og blev slemt skuffet, da de ikke kom i brug. Mindretallets holdning var stærkt præget af grænseflytningskravet, og hjemmetyskerne havde tidligt kastet sig i armene på Hitler. Efter lærer Bertelsens skøn var 80 % af mindretallet i vestersognet nazister. Lærer Holdt i Bjolderup mente tilsvarende: »De fleste var, da Hitler sejrede, begejstrede og godt med på det hele«.

Som danskerne dyrkede deres nationale identitet, styrkede mindretallet sin tyskhed fra 1940. I efteråret 1940 udmeldte 129 sig af Folkekirken for at slutte sig til Nordschleswigsche Gemeinde - altså det store flertal af mindretallet. Ca. 43 deltog i de tyske gudstjenester i Bjolderup kirke. De tyske bastioner var først og fremmest privatskolerne, der også fungerede som forsamlingshuse, og ligesom på dansk side havde lærerne stor betydning i det nationale arbejde. Den tyske privatskole i Rebbøl var grundlagt i 1933. Formand for skoleforeningen var Anton Barmann i Havsted; kromand Claus Diedrichsen i Vollerup var kasserer. Lærere var først Julius Fichtel, siden Hans Hardt og Heinrich Sievers. Den tyske skole i Rebbøl havde i snit lidt over 30 elever i besættelsesårene.

Den tyske privatskole i Bolderslev blev oprettet under besættelsen, i 1941. Initiativtager og formand for skoleforeningen her var gdr. Johannes Bruhn, Bolderslev. Lærer var her Rudolf Gimm, der tillige var fotograf for mindretallet. Ved indvielsen blev flere elever overflyttet fra dansk til tysk skole. Lærer Holdt fortæller herom: »Den tyske agitation var meget pågående, og enkelte - særlig arbejderfamilier - blev fanget ind. En dreng, hvis far var tysk statsborger, blev under stærk trussel tvunget i den tyske skole«. Skolens elevtal var stigende fra 14 i 1941 til i snit lidt over 20 de følgende tre år.

Politisk var hjemmetyskheden organiseret i National-Sozialistische Deutsche Arbeiter-Partei - Nordschleswig, forkortet NSDAP-N. »Ortsgruppenleiter« var først Henning Christensen i Vollerup og siden Iwer M. Gottfriedsen i Hjolderup. I hvert fald i vestersognet fandtes derudover en aktiv tysk kvindeforening (Frauensschaft), som bl.a. stod for forsendelsen af pakker til de tyske soldater. Ca. 12 unge mænd fra Bjolderup sogn gjorde tysk krigstjeneste - mere eller mindre frivilligt. Lærer Holdt berettede: »Det med frivilligheden er ikke let at afgøre. Hos nogle var forældrene måske nok mere begejstrede end sønnerne og tilskyndede derfor drengen til at melde sig. Hos andre, særlig hvor faderen havde været med i verdenskrigen 1914-18, forstod man bedre alvoren, og jeg vil tro, at man i nogle af disse hjem har undladt at melde sønnerne, eller også har man virket for deres fritagelse«.

Der faldt i alt fire fra Bjolderup sogn i tysk krigstjeneste: Peter Jakob Petersen og Søren Peter Petersen fra Bolderslev samt Peter J. Beyer og Peter Johannsen fra Gåskær.

Mindretallet støttede også den tyske krigsførelse på andre måder. Lærer Holdt fortalte: »Der har været en del Zeitfreiwillige og Selbstschutz, nogle var på skansegravning, og andre har været vagtmænd«. De Zeitfreiwillige udgjorde en slags hjemmeværn, hvor mænd fra mindretallet blev trænet i våbenbrug af officerer fra den tyske værnemagt, så de kunne indsættes som støtte for denne i tilfælde af en allieret invasion i Danmark. De bar kun uniform og våben i tjenesten. Lærer Holdt mente, at flere var Zeitfreiwillige end frontfrivillige. Selbstschutz var et sabotageværn, bestående af de mest aktive fra SK, dvs. fra Schleswigsche Kameradschaft, som var mindretallets politiske og uniformerede ungdomskorps.

*Klasseværelse i Rebbøl tyske privatskole. I besættelsesårene havde skolen i snit lidt over 30 elever.
Brevkort: Museum Sønderjylland.*

De danske nazister

De danske nazister, organiseret i Danmarks National-Socialistiske Arbejderparti under Frits Clausens førerskab, fik 38 stemmer i Bjolderup sogn ved valget i 1939. Det svarede som nævnt til 4½ %, hvilket også var gennemsnittet for den sønderjyske landsdel. Dermed lå tilslutningen i Bjolderup sogn langt under kommunerne på Frits Clausens hjemegn, hvor Bovrup og Varnæs havde over 20 % danske nazister. Ved folketingsvalget i marts 1943 steg de danske nazisters tilslutning i Bjolderup sogn til 60 stemmer eller 6,4 %. Ifølge lærer Bertelsen var der adskillige nazister fra mindretallet, som denne gang stemte på Frits Clausen, da mindretallet selv ikke stillede op til valget.

Antallet af partimedlemmer i DNSAP var ifølge et duplikeret uddrag af Bov-

rupkartoteket for Aabenraa amt kun 18 i Bjolderup sogn. Ifølge lærer Holdt var de ikke særlig aktive, og der var ingen danske nazister i sognerådet. Kun en enkelt optrådte som agitator - Kresten Nissen fra Ellum. Om ham berettede lærer Bertelsen: »Nissen tog del i de fleste møder i forsamlingshuset og aflagde beretning til tyskerne. Tit søgte han at forstyrre møderne ved angreb på talerne«. Kr. Nissen var allerede i 1932 en yderligtgående LSMand. Han mistede dette år sin gård i Ellum ved tvangsauktion, men kort efter købte hans kone en gård i Vollerup. Han var kendt som taler på de mange protestmøder mod krisen i begyndelsen 1930'erne og fandt siden vej til DNSAP, men fik altså kun et ret beskedent følge i Bjolderup sogn.

Hverdagslivet

Stemningen blandt de dansksindede var ifølge lærer Holdt tung og tilbageholdende efter Frankrigs fald i forsommeren 1940. Desto større var begejstringen blandt de tysksindede. Radioen gik for fulde drøn med værnemagtens sejrsmeldinger og Hitlers taler. Men efterhånden, som krigen trak i langdrag, og Amerika kom med på allieret side, blev stemningen i mindretallet dårligere. Til gengæld blev den mere forhåbningsfuld blandt de danske efter tyske nederlag i Afrika og Rusland vinteren 1942/43. I 1944/45 troede kun få på en tysk sejr.

Bjolderup sogn blev ikke forskånet for egentlige krigshandlinger. Den 27. juli 1942 faldt der syv bomber ved Rebbøl Centralskole om natten. Heraf sprængtes de to, mens de fem blev demonteret. Der var nogen skade på bygningerne i nabolaget. Beboerne fra mejeriet og de omliggende gårde måtte evakueres i to uger. Mindre end en måned senere, den 18. august 1942, slap en britisk maskine i knibe syv sprængbomber på jernbanen lige syd for Bolderslev og mange brandbomber. Der skete en del skade på ejendom og dyr, men heller ikke her kom mennesker noget til.

Den tyske tilstedeværelse var længe beskeden. Der var kun få tyske militære anlæg: En lyttepost ved Urnehoved blev betjent af tysk militær, og der var små skyttehuller ved landevejen Tønder-Aabenraa. Men hen imod krigens slutning kom der en betydelig indkvartering af tyske tropper. Det højeste antal var ifølge lærer Holdt ca. 600 mand, mest infanteri og forsynings tropper. Fra lærer Simonsens hånd findes en detaljeret beretning om indkvartering i Bolderslev. Den blev for alvor omfattende fra efteråret 1944. Den betød beslaglæggelse af lokaler i skolerne: I Bolderslev var to klasseværelser og gymnastiksalen inddraget fra november 1944 og i Bjol-

derup et klasseværelse fra marts 1945; Rebbøl centralskole blev ikke beslaglagt. Endvidere lagde værnemagten i Bolderslev beslag på hotellet, forsamlingshuset, missionshuset, banegårdens venteseal og et privat hus. Til sidst fik alle private husejere med ledige værelser indkvartering. De tyske tropper forlod egnen efter befrielsen den 5. maj 1945 efterladende sig store mængder af våben. Ifølge lærer Simonsen foregik indkvarteringen i det store og hele uden konflikter mellem tyskerne og beboerne.

Fra januar 1945 kom der også tyske flygtninge til Bjolderup sogn. De blev indkvarteret privat. Spredte tal kendes fra Vollerup og Rebbøl med henholdsvis 47 og 14 flygtninge. Ifølge lærer Bertelsen var flygtningenes opførsel god.

Levevilkårene for den hjemlige befolkning var generelt gode. Indkomsterne i kommunen var stigende. Landbruget fik nogle gode år oven på krisen i 1930'erne. Der var en del tørvegravning, som gav god fortjeneste til ejerne af moselodderne og arbejderne. En del arbejdere var beskæftiget på Skrydstrup flyveplads, andre tjente ved kørsler for tyskerne. Lærer Holdt berettede: »Det vil næppe kunne bestrides, at den del arbejdere, landmænd og handlende har tjent penge på tyskerne. Der er vel også nogle, som har handlet 'sort'.«

Efter politiets arrestation den 19. september 1944 herskede lovløse tilstande, men der oprettedes et vagtværn på ni medlemmer under ledelse af møller Hans Koch, Bolderslev.

Modstandsbevægelsens pionerer

Beboerne i Bjolderup sogn var som danskerne flest længe skeptiske over for en væbnet kamp imod tyskerne. Lærer Holdt anførte: »En større part ønskede længe før d. 29. aug. 1943 et mere klart og afgjort brud med tyskerne; men alligevel var man ikke videre begejstret for

sabotagen«. Om bruddet med tyskerne og regeringens ophør den 29. august 1943 skrev Holdt: »De bedst orienterede var glade, andre forstod ikke udviklingen og tog derfor d. 29. aug. som en forstyrrelse«. Ifølge lærer Bertelsen var der direkte modvilje mod modstanden: »I begyndelsen billigede man ikke modstandsbevægelsen og sabotagen. Man anså den for at være af kommunistisk oprindelse«. Dog var de illegale blade meget udbredte efter lærer Holdts beretning.

Ifølge Aage Trommer var den tidlige modstandsbevægelse i Syd- og Sønderjylland præget af kommunisterne og tilhængere af Dansk Samling - og af folk nordfra, fra »det gamle land«. Denne iagttagelse passer også for Bjolderup sogn og kan personificeres ved to af pionererne: Lærer Aage Jensen sympatiserede med Dansk Samling og var indfødt

sønderjyde, mens baneekspedient Børge Andersen var tilhænger af kommunisterne og tilflyttet nordfra til sin stilling på Bolderslev station.

Lærer Jensen blev af lærerkollegaen Harald Sørensen, der en kort tid var vikar ved Bolderslev skole, tilskyndet til at slutte sig til Dansk Samling. Dansk Samling var et politisk parti, som før 1940 havde en kritisk indstilling til det parlamentariske demokrati, og fra 1940 var Dansk Samling imod de fire gamle partiers og Retsforbundets samarbejdspolitik. Lærer Jensen deltog i 1942 i en arbejdslejr på Drejø, som var arrangeret af Dansk Samling og inspirerede til aktiv modstand. Ved folketingsvalget i marts 1943 var han stille for farver Jacob Jacobsen, Aabenraa. Lærer Jensen var kritisk indstillet til den sønderjyske tradition for passiv modstand og fandt alsang og na-

Det tyske mindretals skolevæsen blev stærkt udbygget under besættelsen. Bolderslev fik således en tysk privatskole i 1941. Skolen gav plads til et bibliotek for børnene, som de selv forvaltede ifølge læreren Rud. Gimm, der også har taget billedet. Foto: Museum Sønderjylland.

Aage V. Jensen (1903-86) var fra 1928 lærer ved Bolderslev skole og stærkt engageret i sognets danske arbejde. Blandt hans mærkesager var mindeparken for landstinget ved Urnehoved og Det Unge Grænseværn - og modstanden mod besættelsesmagten, der kostede ham et ophold i Frøslevlejren. Her ses han med hustruen Maren under en æresport ved hjemkomsten i maj 1945. Foto i privateje.

tionale møder utilstrækkelige - ligesom flere andre. Efterhånden opstod der nogen splid i det danske fællesskab mellem tilhængerne af samarbejdspolitikken og af en aktiv modstand mod tyskerne.

I foråret 1944 blev lærer Jensen kontaktet af Erik Jessen fra Aabenraa med henblik på at få oprettet en ventegruppe. Erik Jessen tilhørte den såkaldte Aabenraa-Kreds, der udgjorde den lokale grund-

stamme i oprettelsen af den første Region III omfattende modstandsbevægelsen i Syd- og Sønderjylland under ledelse af ovennævnte farver Jacobsen. Erik Jessen stillede våben i udsigt, og lærer Jensen dannede den første modstandsgruppe i Bolderslev. Den brændte et læs halm af, men ellers skete der intet, da våbnene aldrig nåede frem. Det skyldtes, at den første Region III blev rullet op af Gestapo i slutningen af maj og begyndelsen af juni 1944.

Hen på sommeren 1944 dannede lærer Jensen en ny gruppe i Bolderslev på tilskyndelse af Henry Christensen fra Hjordkær. Med i denne gruppe var Børge Andersen, endvidere mejerist Poul Rasmussen og hollænderen Kees Vrolijk, der den 9. april 1940 var »strandet« med sit skib i Danmark og opholdt sig i Bolderslev.

Børge Andersen var kommunist, om end han ikke var medlem af Danmarks Kommunistiske Parti. DKP var blevet illegalt efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941. DKP blev derefter en hovedfaktor i opbygningen af modstandsbevægelsen, om end partiet ikke var så stærkt repræsenteret i Sønderjylland. Her var det typisk folk ved DSB som Børge Andersen, der tegnede den kommunistiske modstand.

Bladarbejde og jernbanesabotage – og ventegrupper

Den nye gruppe i Bolderslev var tværpolitisk med folk både fra Dansk Samling og DKP og rummede sikkert også upolitiske. Det var almindeligt, at man ikke gik så meget op i partipolitik ude i grupperne, som man gjorde på modstandsbevægelsens lederplan. Børge Andersen begyndte omkring den 1. maj 1944 at udgive det illegale blad »Budstikken« sammen med telefonmontør Egon Nørgaard og en politibetjent fra Aabenraa. Det første nummer udkom i juni 1944. Bladet var hel-

ler ikke kommunistisk i denne periode. Lærer Jensen kom med i bladarbejdet fra sommeren. Han drøftede indholdet med Børge Andersen, der var redaktør og havde skaffet skrivemaskine og duplikator. »Budstikken« fik et oplag på ca. 200 og udkom en fem-seks gange.

Børge Andersen opnåede snart kontakt til den nye Region III under lederen, premierløjtnant B. B. Iversen, og lederen af arbejdet i grænseområdet, premierløjtnant Rasmussen Friis. Samtidig kom der gang i sabotagen, der udelukkende var jernbanesabotage. Der kom sprængstof til Hjordkær station i august 1944. I begyndelsen af september afsporede Egon Nørgaard sammen med forstelev Knud Andersen fra Røllum et ammunitionstog ved viadukten 1½ km nord for Bolderslev. Ammunitionen eksploderede ikke, men oprydningsarbejdet tog to døgn. Den 10.-11. september var der på ny en sprængning bl.a. ved Bolderslev, og den 13. for-

søgte sabotørerne at afspore et tog ved Bolderslev ved at fjerne en skinne, men toget udeblev. Den 18. sprængtes sporskifterne nord og syd for Bolderslev station. Samtidig satte uorganiserede modstandsfolk ild til to vognladninger halm på stationen. Den 2. oktober sprængtes et sporskifte ved Bolderslev nord. Ved den lejlighed skød tyskerne vildt omkring sig. Natten mellem den 5. og 6. oktober sprængte Børge Andersen sporskiftet Bolderslev nord. Det blev hurtigt kendt i byen, at »det var dem, der samledes på skolen, der havde lavet det«. Gruppen i Bolderslev måtte derefter indstille sabotagen. Ifølge lærer Jensen blev dette den eneste sprængning foretaget af Bolderslevgruppen.

Efter at tyskerne den 15. september 1944 havde deporteret 197 fanger fra Frøslevlejren til Neuengamme, var Børge Andersen med til at udbrede en folkestrejke i Sønderjylland. Strejken startede

Den østlige længdebane gik gennem Bjolderup sogn og blev et mål for jernbanesabotagen. Billedet her viser sandsynligvis afsporede tog mellem Bolderslev og Hjordkær den 27. september 1944. Aktionen afbrød trafikken i 42 timer. Foto: Museum Sønderjylland.

i Padborg og bragtes videre nordpå af DSB-folk. Børge Andersen og Egon Nørgaard trykte et strejkeopråb, som spredtes i Aabenraa.

Det gik galt for gruppen i Bolderslev, da den anden Region III blev revet op af Gestapo i begyndelsen af oktober 1944. Børge Andersen blev advaret og gik under jorden den 10. oktober. Lærer Jensen ville vente og have et sølvbryllup den 11. med, men midt under festen blev han arresteret af Gestapo og ført til Staldgården i Kolding, der var Gestapos sydjyske hovedkvarter. Herfra sendtes han den 10. januar 1945 til Frøslevlejren, hvor han sad indtil befrielsen den 5. maj. Også Kees Vrolijk blev arresteret, mens Poul Rasmussen undgik arrestation og kunne fortsætte det illegale arbejde.

Den tredje gruppedannelse i Bolderslev skete i tilknytning til den tredje Region III, formentlig først efter nytår 1945. Lærer Jensens beretning nævner landmand Erik Brodersen, Todsbøl, samt Jens Bak og gårdejer Hans Andersen fra Bolderslev som medlemmer. Formentlig var det udelukkende en ventegruppe, som næppe nåede at blive bevæbnet før befrielsen. Lister fra tiden lige efter befrielsen nævner følgende som medlemmer af gruppen: Banenæstformand Svend Truelssen, banearbejder Math. Jessen, gårdejer Hans Andersen, gårdejer Hans Jørgen Hansen, Paul Stenhus Hansen og Paul Bilde Hansen, Erik og Thomas Stokbæk samt Søren Schmidt, alle fra Bolderslev. Blandt dem var der sikkert adskillige, som kom med i sidste øjeblik for at deltage i grænsebevogtningen i den første tid efter befrielsen.

Det illegale arbejde i Bjolderup sogn fulgte med sine op- og nedture det almindelige mønster i den sønderjyske modstandsbevægelses udvikling. Bjolderup sogn viste også her et spejlbillede af hele den sønderjyske landsdels besættelses-historie.

Modstandsgruppen fra Bolderslev, fotograferet efter Befrielsen. Fra venstre ses: Ukendt, Erik Stokbæk, Svend Tarp, Hans Andersen, Jørn Nielsen?, Hans Jørgen Hansen, Peter Johannsen fra Todsbøl, ukendt, Erik Brodersen fra Todsbøl, ukendt, Martin Egtved og Jens Bach. Foto: Th. Christesen. Museum Sønderjylland.

Litteratur

Hans Schultz Hansen og Henrik Skov Kristensen (udg.): »Sønderjylland under krig og besættelse 1940-1945«. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2003.

Aage Trommer: »Modstandsarbejde i nærbil-lede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45«. Odense 1973.

Kilder

LAÅ, Historisk Samfund for Sønderjyllands arkiv, spørgeskema vedr. besættelsestiden. Besvarelser fra Bjolderup sogn ved lærerne Jakob Holdt, Bjolderup, Hans Bertelsen, Vollerup, samt Valdemar Simonsen og Aage Jensen, Bolderslev.

RA, håndskriftsamlingen, beretninger vedr. modstandsbevægelsen. Referat af Jørgen Bøghs samtale med banekspedient Børge Andersen 1945 og Aage Trommers samtale med førstelærer Aage Jensen 1961.

Om modstandsbevægelsen se endvidere LAÅ, Politikommandørens arkiv, sager vedr. uddeling af tysk militærklæde til modstandsbevægelsen og politiet 1945.

Om tyske skoler i Rebbøl og Bolderslev se LAÅ, det tyske mindretals arkiver nr. 236 og 239.

Bondehøvdingen fra Strukstrup

Af AXEL JOHNSEN

Som de eneste dansktalende bønder i Angel førte Henrik og Peter Lassen en aktiv kamp for en Ejdergrænse i 1920'erne og 1930'erne.

Forskningsstipendiat, ph.d. Axel Johnsen, Landsarkivet for Sønderjylland, tegner et billede af Lassenfamilien og dens venner i Danmark. Axel Johnsen har netop udgivet afhandlingen »Dannevirkemænd og Ejderfolk« ved

Familien Lassen fra Strukstrup var bogstaveligt talt øjenvidner til fortyskningen af Angel. Henrik (til venstre), der var født i 1839, kunne i sine erindringer fra 1932 berette om sin barndom, hvor de gamle folk i landsbyen havde talt sønderjysk. På dette billede fra slutningen af 1920'erne har han og sønnen Peter taget symbolsk opstilling foran Valdemarsmuren. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Langt nede i Angel i Sydslesvig, lidt over halvvejs på vejen fra Flensborg til Slesvig by, ligger landsbyen Strukstrup. Endnu i 1950'erne og 1960'erne var byen et af Sydslesvigs absolutte danske highlights - i hvert fald for mindretallet og for Sydslesvigvennerne i Danmark. Strukstrup var noget ganske særligt - helt på højde med Dannevirke, Hedeby og domkirken i Slesvig.

Berømmelsen skyldtes en dansk gårdejerfamilie ved navn Lassen. Familiens historie er bemærkelsesværdig: Den bevarede som den eneste af Angels velstående gårdejerfamilier sit danske præg, mens resten af Angel og Mellemslesvig i løbet af 1800-tallet blev tysksproget og tyskorienteret. Når gamle Henrik Lassen (1839-1934) i sine erindringer fra 1932 kunne skrive, at han kunne huske, hvordan gamle folk på egnen i 1850 havde talt sønderjysk, så var det en historie af største værdi for Sydslesvigvennerne. Familien var et håndgribeligt bevis på, at Angel i mands minde havde været dansk.

Før 1918 var familien Lassen helt ukendt i Danmark. Hverken Henrik eller sønnen Peter (1866-1938) havde mellem 1864 og 1918 gjort sig bemærkede i den danske offentlighed - ej heller i den dansk-nordslesvigiske bevægelse, hvis sydligste udløber var Flensborg. Lassenfamilien havde tilsyneladende levet et stiltfærdigt liv i fred og fordragelighed med de tyske naboer.

Først efter mødet på Folkehjem i

Til højre på dette sjældne fotografi ses Peter Lassen ved siden af friserbonden Cornelius Petersen. De to havde en del til fælles. Begge forlangte bondeselvstyre for hjemstavnen, og begge skældte til deres dødsdag ud på skattemyndighederne og H. P. Hanssen. Foto fra Gravene i Haderslev i maj 1925. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Aabenraa den 17. november 1918 kom de frem i rampelyset. Her krævede de danske nordslesvigere afstemning en bloc for Nordslesvig, mens de sydligere distrikter selv måtte rejse kravet om afstemning. Denne beslutning var en slem skuffelse for de deltagende sydslesvigerne - ikke mindst for Peter Lassen, der havde regnet med, at nordslesvigerne ville holde sammen med Sydslesvig. I et brev til H. P. Hanssen beklagede han den manglende solidaritet: Danmarks historiske ret gik ved Ejderen, »men jeg har aldrig tænkt mig den mulighed, at jeg skulle komme til at gøre endda kun en eneste dansk sønderjyde opmærksom derpå.«

I Henrik og Peter Lassens øjne havde

H. P. Hanssen, som de spottende omtalte som »Den store Sagkundskab«, svigtet sydslesvigerne. Efter 1918 knyttede familien derfor politiske bånd til Dannevirkefolkene i Danmark. Lassen blev deres vigtigste forbindelse til det sydlige Sydslesvig, og gården i Strukstrup blev et veritabelt valfartssted for danske Sydslesvigvenner. Traditionen fortsatte efter 1945. I 1953 blev det gjort op, at der siden 1920 havde været over 5.000 kortere eller længere besøg nordfra. Det svarede i gennemsnit til 150 besøg om året.

Mens Henrik Lassen holdt sig lidt i baggrunden, trådte Peter helt frem på den offentlige arena i Danmark. I utallige småskrifter, bøger, artikler og breve argu-

menterede han for Ejdergrænsen ud fra forestillingen om, at den sydslesvigske befolkning kunne og skulle omvendes til danskhed. I bogen »Sønderjylland 1864-1919« fra 1919 forudså han et stortilet sindelagsskifte: »Det er dog vel muligt, sådan som omstændighederne nu former sig, med tiden at vinde denne stammebeslægtede folkestamme tilbage, hvis de fornødne hensyn til alle sider tages. Landet, Angel, er dansk, det vidner dets historie og bynavnene om. Befolkningen er dansk, det vidner deres egne navne om, men fortystket.«

Hvis man synes, at ovenstående minder om, hvad Claus Eskildsen 17 år senere skrev i sin bog Dansk Grænselære, så er det ikke uden grund. Peter Lassen og Claus Eskildsen havde meget tilfælles - først og fremmest den urokkelige tro på, at sydslesvigernes nedarvede danskhed kunne vækkes til live.

Peter Lassens mest trofaste ven var den stærkt reaktionære hjemstavnsforfatter og folkemindesamler Thorkild Gravlund. Han hørte til blandt de mest fundamentalistiske Sydslesvigaktivister i Danmark. Fra 1919 og frem publicerede han en række grænsepolitiske artikler i danske aviser og blade, og ofte var Peter Lassen hovedpersonen. Også i ét af Gravlunds mest kendte skønlitterære værker, »Alfarveje og Bedesteder« (1922) er Peter Lassen foreviget under pseudonymet Detlev fra Tingholt.

Gravlunds billede af Lassen var stærkt idealiseret. Lassen fremstod som en sej og jordbunden bondehøvding, fuld af selvtillid og overblik og med en karisma, der kunne samle bønderne i Angel. Det var høje idealer at leve op til. Folk, der kendte Peter Lassen, kendte også bagsiden af medaljen: Han havde ofte rod i penge-sager; hans stædighed virkede frastødende på mange, og han dyrkede ejendommelige og tidskrævende hobbies, som tydede på, at han var en nørkler og en enspænder mere end den fødte leder, der navigerer efter de store linjer.

Peter Lassen var bidt af at lave lister med topografisk indhold. Hver søndag førte han omhyggeligt protokol over, hvorfra dansk

Peter Lassen (til venstre) i selskab med politiske venner. Til højre ses en af hans rejseagitatorer i Sydslesvig, bogtrykker Jesper Hansen fra Varde. Stående i midten giver hjemstavnsforfatteren og folkemindesamleren Thorkild Gravlund vejledning i arbejdets ideologiske grundlag. Foto fra 1922. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Postkort med Henrik og Peter Lassens gård i Strukstrup. Gården og dens beboere var symboler på Angelens oprindelige danskhed - og dermed på muligheden af, at Sydslesvig kunne blive dansk igen. Men kun ved hjælp af kraftige tilskud fra danske pengemænd lykkedes det at bevare gården på familiens hænder. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

radio transmitterede søndagsgudstjenesten. Han påbegyndte også et maratonprojekt med at nedskrive og alfabetisere samtlige stednavne i Danmark ud fra generalstabskort. Om dette tilsyneladende meningsløse arbejde nogensinde blev fuldført, vides ikke. Men Gravlund fremhævede i et portræt i Nationaltidende Lassens store lidenskab som et positivt karaktertræk: »Med sine kortblade er Peter Lassen uden tvivl Danmarks største topograf - trods alle mere eller mindre sagkyndige. Man spørger ikke ham om en by, han ikke kender. Han véd, hvilket sogn byen ligger i, og til hvilket herred den hører.«

Meget tyder på, at det ikke kun var Peter Lassen, der gav inspiration til Thorkild Gravlund. Fra Gravlund modtog Peter Lassen nemlig skoling i den Blut und Bodeninspirerede fascination for

hjemstavnen, som prægede højrefløjen i 1920'erne og 1930'erne - ikke blot i Tyskland, men også i Danmark. Gravlund leverede den danske version af strømninger, som Lassen kendte fra Tyskland. Gravlund var imod de moderne tiders vigtigste bevægelser: Fagbevægelsen, andelsbevægelsen og folkehøjskolerne, og han foragtede byerne og industrialiseringen. Det middelalderlige bondesamfund var idealet.

Efter grænsedragningen i 1920 indrettede Peter Lassen sin kamp på længere sigt. Den skulle føres dels i Danmark, hvor opinionen måtte opdrages i læren om sydslesvigernes danske afstamning, dels i Sydslesvig, hvor det gjaldt om at organisere befolkningen.

Netop den sidstnævnte del satte Thorkild Gravlund sit fingeraftryk på. En af hans vigtigste pointer var, at sydslesvi-

gerne som ægte hjemstavnsfolk hverken var danske eller tyske. De var først og fremmest af slesvigsk afstamning - uanset, om de talte dansk eller tysk eller plattysk, og uanset, om de havde dansk eller tysk sindelag. Der var ifølge Gravlund ikke noget, der hed »dansk mindretal« i Sydslesvig. Der fandtes kun sydslesvigere og indvandrede tyskere.

Da Peter Lassen i 1922 grundlagde sin egen afdeling af Den slesvigske Forening, byggede han dette ind i vedtægterne. Han grundlagde en forening for flertallet. Alle kunne blive medlem uanset sprog og sindelag. Man måtte endda gerne være tysksindet. Det eneste, der betød noget, var den slesvigske afstamning. Og formålet med foreningen var betegnende nok ikke at dyrke forbindelsen til Danmark eller at styrke medlemmernes danske kultur. Foreningen, der fik navnet Den slesvigske Forening for Gottorp Amt, skulle udelukkende »samle hjemstavnsfæller« og »styrke slesvigsk åndsliv og slesvigsk kultur.«

Under indtryk af den tyske krise, inflationen, kupforsøg og undtagelsestilstand under Ruhrkampen eksploderede medlemsskaren i foreningen til over 1.000 medlemmer i 1923. Ligesom ved det tyske sammenbrud i maj 1945 søgte mange hidtil tysksindede sydslesvigere ind i de danske rækker - blot i mindre målestok.

Men tilslutningen til Gottorpdfællingen var en stråild. I de næste mange år styrtdykkede medlemskurven til omkring 100 aktive medlemmer i 1928, og det lykkedes ikke for Peter Lassen at genvinde det tabte terræn. Nedgangen faldt sammen med en generel afmatning i de kredse i Danmark, som havde støttet Peter Lassens kamp. Mange venner fra afstemningstiden var gået ind i Grænseforeningen, hvor man var påpasselig med ikke at formulere skarpe standpunkter. Peter Lassens kompromisløse grænse-

flytningslinje var i hvert fald for kontroversiel i midten af 1920'erne. Derfor distancerede vennerne i Grænseforeningen sig fra ham.

I stedet søgte Peter Lassen opbakning hos mere fundamentalistiske folk, blandt andre hos friserbonden Cornelius Petersen fra Vester Anflod ved Tønder og lægen Aage Lauesgaard, der drev en nationalistisk bogsamling i Toftlund. Sammen med Gravlund grundlagde de tre en konkurrerende »grænseforening«, der skulle finansiere et stort anlagt politisk og kulturelt fremstød i det sydligste Sydslesvig, i Tønning, Frederiksstad, Rendsborg og Eckernførde og på Helgoland og Femern. Der skulle trykkes tysksprogede aviser, ansættes rejseagitorer og arrangeres valgmoder med det slesvigske hjemstavnsbudskab.

Alt dette kom der som bekendt ikke ret meget ud af - i hvert fald ikke før efter 1945. Peter Lassen måtte nøjes med beskedne tilskud, som dog satte ham i stand til at føre valgkamp ved valgene. Til stor overraskelse - selv for mange af hans venner - lykkedes det i november 1925 ham og et andet medlem af Gottorpdfællingen at blive valgt ind i Slesvig kredsdag med 1.075 stemmer. Lassen beholdt sit mandat frem til 1933.

Vennerne i Danmark sørgede også for et talerør for Peter Lassen. En kreds på omkring 80 danske mænd og kvinder, herunder en række kendte folk som den senere nazifører Frits Clausen, maleren Harald Slott-Møller, filologen Gudmund Schütte, venstrehøvdingen I. C. Christensen og den konservative politiker Ole Bjørn Kraft, sørgede mellem 1927 og 1937 for, at Peter Lassen kunne udgive i alt 20 små flyveskrifter à 16 sider. De blev hver gang trykt i 6.000 eksemplarer og sendt gratis til folk med danskklingende efternavne i det sydlige Sydslesvig. Det var et møjsommeligt arbejde, som langt fra altid blev påskønnet af modtagerne.

Budskabet i flyveskrifterne var en blanding af ejderdansk propaganda og (syd)slesvigsk separatisme à la Cornelius Petersen. Der var mange lighedspunkter mellem Peter Lassen og Cornelius Petersen. Begge agiterede for deres hjemegns ret til selvstyre; begge havde Ejderstedts gamle middelalderlige landskabslove som forbillede, og begge skød med skarpt imod »embedsmandstyraniet«, skattetrykket, 1920-grænsen - og ikke mindst mod H. P. Hanssen, som, de begge hævdede, var skyld i de fleste af landsdelens problemer.

Også på anden måde sørgede vennerne i Danmark for Peter Lassen. Hans (grænse)politiske aktiviteter og foredragsturneer i Danmark gjorde det svært for ham at få gården i Strukstrup til at løbe rundt. I mindst to omgange, i 1927 og 1930, måtte der tilføres gården betydelige midler fra Danmark for at undgå, at den gik ned. Thorkild Gravlund var primus motor i disse redningsaktioner, som involverede en række danske pengemænd, heriblandt skibsreder A. P. Møller. Pengemændene var på det rene med, at de kastede gode penge efter dårlige. Men hvis Peter Lassen fortsat skulle spille rollen som sydslesvigsk bondehøvding med rødder i Angels danske fortid, måtte han ikke miste gården. I alt betalte pengemændene 100.000 Reichsmark til Peter Lassen. Til sammenligning byggede Grænseforeningen i 1931 en skole i Slesvig by for 70.000 Reichsmark.

Det er bemærkelsesværdigt, at Peter Lassen fik lov til at fortsætte sin ejderdanske propaganda langt ind i den nazistiske tid. Flyveskrifterne blev først forbudt i november 1937. Det skyldtes sandsynligvis, at flyveskrifterne tidligt efter 1933 havde hilst det nye styre velkommen. Det gav et vist spillerum, som Lassen til gengæld brugte til at polemisere skarpt imod højtstående slesvig-holstenske nazister. En af flyveskrifternes vigtigste pointer

efter 1933 var, at slesvig-holstenerne var ude af trit med den nazistiske Blut-und-Bodenideologi, ifølge hvilken staten skulle indrettes efter blodets og jordens principper. For det nazistiske Tyskland måtte det betyde, at Sydslesvig måtte udskilles af riget, hævdede Peter Lassen - men altså kun frem til 1937, hvor det blev Gestapo for meget af det gode.

Peter Lassens lænen sig op ad nazismens dogmer var ikke taktisk. Han havde en tyrkeretro på, at nazisterne havde samme syn på nationalitet som han selv: Blut und Boden måtte være det samme som afstamning og hjemstavn. Derfor forstod han heller ikke forbudet mod flyveskrifterne. Der måtte være tale om en misforståelse, som måtte kunne opklares ved at tale med en overordnet. Da Gestapo ikke ville ophæve forbudet, henvendte Peter Lassen sig derfor i begyndelsen af 1938 til selveste Heinrich Himmler for at få et møde i stand. SS-føreren måtte kunne se hans sag - og vel også det sydslesviske spørgsmål i det hele taget - i den rette sammenhæng, mente Lassen.

Peter Lassens foreslåede topmøde i Berlin måtte imidlertid afblæses. I slutningen af februar 1938 døde han af et slagtilfælde på banegården i Lyksborg. Han blev 72 år. Han nåede aldrig at genvinde det terræn i Sydslesvig, som han tabte i 1923. Kredsen omkring ham var op igennem 1920'erne og 1930'erne særdeles fåtallig. Men i Danmark vendte vennerne tilbage efter 1933. I midten af 1920'erne havde han været et kontroversielt og besværligt - og dyrt - bekendtskab. Ti år senere havde verden ændret sig. Nu var der brug for folk som Peter Lassen at samles om. Ligesom Claus Eskildsen blev han først og fremmest husket for at have kæmpet bravt imod nazisternes trusler om at flytte 1920-grænsen.

At han selv ønskede denne grænse hen, hvor peberet gror, var en helt anden historie.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Folketingsmedlem Søren Krarup fra Dansk Folkeparti gav anledning til alt fra bestyrelse til hovedrysten, da han kritiserede det danske mindretal for ikke at have et genforeningshåb. H.E. Sørensen har set på Søren Kraups udmeldinger og andre begivenheder i grænselandet. Her stiller han bl.a. spørgsmålet, om der er så stor forskel mellem Søren Krarups »genforeningshåb« og Karl Otto Meyers »selvbestemmelsesret«.

Genforeningshåbet

Periodens varmeste kartoffel blev serveret den 25. februar under et møde på Jaruplund Højskole mellem Folketingets Femmandsudvalg (der varetager kontakten mellem de danske politikere og mindretallet i Sydslesvig) og mindretallets ledelse. Her havde de sydslesvigske repræsentanter redegjort for forskellige presserende, især økonomiske forhold, og formanden for Sydslesvigsk Forening (SSF), Dieter Küssner, udtrykte bekymring for perspektiverne i det danske arbejde syd for grænsen. Bl.a. sagde han, at »ikke alle, der sender deres børn i dansk skole, har noget forhold til danskheden eller de danske foreninger. Vi oplever ofte, at forældrene vælger dansk skole, men det er ofte at forstå som et rent pædagogisk valg. At skolen er dansk, synes ikke altid at gå op for forældrene. De melder sig derfor ikke ind i SSF eller SSV (Sydslesvigs Vælgerforening). Vore danske værdier interesserer dem ikke. Men det er dog disse, det hele handler om.« (Citeret efter Søren Krarup, men da Küssner

Folketingsmedlem for Dansk Folkeparti og medlem af femmandsudvalget, Søren Krarup, vakte opstandelse nord og syd for grænsen med sin udtalelse. Her er han fotograferet under et grundlovs møde i Sæd 2002. Foto: JydskeVestkysten. Lis Sylvest.

ikke har anfægtet det, må man gå ud fra, at det er korrekt).

Det fik Krarup - Dansk Folkepartis repræsentant i Femmandsudvalget - til at replicere, at »hvis danskheden ikke er knyttet til genforeningshåbet, så bliver den til æstetik, til folkedans og folkedragter i stedet for til etisk og forpligtende eksistens, og så vil danskheden langsomt sive ud mellem fingrene på mindretallet. Det er et spørgsmål om at være bundet til det danske, ikke et spørgsmål om at vælge danske »værdier«, som man vælger en raffineret skjorte. Det er eksistens, ikke tilvalg. Det er etik, ikke æstetik.« Og han sluttede med denne salut: »Hvis ikke genforeningshåbet er danskhedens

grundlag, bliver danskheden uden substans og gehalt« (JV, 2/3).

Flensborg Avis' chefredaktør, Bjarne Lønborg, der deltog i mødet, trykte Krarups udtalelser og skrev en forordommende leder, ligesom avisen spurgte flere tyske politikere, hvad de mente om hans udtalelse. Som man kunne forvente, var de nærmest imod! Således betegnede SPD's mindretalsekspert i landdagen i Kiel, Rolf Fischer, Krarups indlæg som »Unsinn« (rent vrøvl).

De øvrige medlemmer af Femmandsudvalget, Frode Sørensen (socialdemokrat), Kim Andersen (venstre), Torben Rechendorff (konservativ) og Bente Dahl (radikal), henviste alle til den danske statsministers udtalelse i 1945 om, at »grænsen ligger fast«, og til København-Bonn-erklæringerne af 1955, der fastlægger mindretalsbetingelserne. Der Nord-schleswiger skrev, at Krarup ville »bis zum Eider«, og en københavneravis gik så vidt at mene, at han ville erklære Tyskland krig!

Historikerne Axel Johnsen og Jørgen Kühl kaldte spørgsmålet om genforening »irrelevant«, og deres kollega Martin Klatt skrev, at Krarups konklusion var forkert: »En satsning på en genforening som kerne i mindretalsarbejde er urealistisk for alle mindretal i Europa, selv de der regionalt er i flertal.« Det »handler tværtimod om at sikre den personlige selvbestemmelsesret: Muligheden for at leve et dansk liv i et tysk Sydslesvig og dermed bevare landsdelens danske rødder og dens danske ansigt.« (Fl.A., 2/3). Og Peter Dragsbo fra Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot, mente, at en genforening »historisk set er i modstrid med både det danske og tyske mindretals historie og nuværende funktion i grænselandet« (Fl.A., 5/4).

Selvbestemmelsesretten

Kun én havde åbenbart haft ørerne så

langt ude, at han havde hørt og fornemmet, hvad Krarup egentlig havde sagt - og ment. Altså: Hvad er den dybere baggrund for mindretallet? Det var SSV's forhenværende landdagsmand Karl Otto Meyer, der måtte »fastslå, at Flensborg Avis ... forlader den vej, mindretallet i tiden efter 1945 har fastholdt, nemlig at bekende sig til selvbestemmelsesretten og holde sig til den.« Han fortsatte: »Jeg mener absolut ikke, at der kan kræves en ny afstemning hos os, blot fordi SSV skulle have opnået mere end 50 procent af alle stemmer i Sydslesvig.« Men - og så svirpede den gamle chefredaktør med piskan: »Vor avis vil tilsyneladende helst drøfte det fuldkomment uaktuelle spørgsmål om grænsen i stedet for det for os meget vigtigere spørgsmål om den forpligtelse, der følger med at bruge vore skoler og børnehaver og andre institutioner« (Fl.A., 6/3).

Hvor ligger egentlig den dybere forskel mellem Søren Krarups »genforeningshåb« og Karl Otto Meyers »selvbestemmelsesret«?

Søren Krarup havde ikke talt om her-og-nu-politik, men om den folkelig-etiske holdning i mindretallet. Et emne, som han i øvrigt allerede havde berørt i sin årsmødetale sidste år. Hvad der er og må være det bærende som dansk: En loyalitet - forpligtelse og troskab - over for den nation, man tilhører, og for mindretallet et håb - realistisk eller urealistisk - om, at fremtiden har noget at give. Netop det, som Karl Otto Meyer skrev - med andre ord.

Man kan måske være så fræk at sammenligne med jøderne, som ved en af deres religiøse fester åbner døren for at se, om ikke Messias skulle være kommet i år. Som overrabiner Bent Melchior en gang sagde, så vidste han da godt, at chancen for, at Messias skulle stå ude på reposen foran en lejlighed i det indre København, var mindre end mikroskopisk - men alli-

gevel. Det var håbet gennem to tusind år, der havde holdt jødefolket oppe!

Det drejer sig ikke om noget politisk - eller muligt. Det drejer sig om noget etisk, fundamentalt. Om det, som bærer et menneske.

Turisme og udvikling på Rømø

To store turistprojekter har sat sindene i bevægelse - udviklingen på Rømø og det gigantiske Nordseeland ved Emmerlev Klev nord for Højer.

Janne J. Liburd, der er lektor i bl.a. international turisme ved Syddansk Universitet i Esbjerg, mente, at selv om Rømø skal leve af turismen, kan en for voldsom udvikling være til gene for de fastboende. Hvis presset bliver for stort, kan man måske ikke komme hjem over dæmningen, siger hun, hvilket kunne forstærke fraflytningen. Det er nu nok mere en teoretisk end reel fare, da det trods alt kun er aktuelt på ganske få spidsbelastningsdage om året.

Hvis det øgede antal besøgende på øen blev en »enklave«-turisme, ville de fastboende efter Janne Liburds mening få for lidt ud af det. Gæsterne bliver samlet på et lille område - en turistenklave - med alle faciliteter, hvorved de virksomheder, der findes inden for enklaven, kommer til at nyde godt af de besøgendes penge, mens resten af øen kun får del i ulemperne. Endelig vil en stærkt øget turisme slide hårdt på Rømøs sarte natur. Janne Liburd så tendenser, der kan føre frem mod Mallorcalignende tilstande, som i sidste ende vil kunne få katastrofale konsekvenser, idet det vil ødelægge øens naturressourcer, der er betingelsen for turisternes besøg. Det vil få turisttallet til at falde drastisk, så Rømø i sidste ende står som taber på alle leder og kanter. Med både en ødelagt natur og en ødelagt økonomi (JV, 26/2).

Dette skræksscenario støttedes af formanden for Danmarks Naturfrednings-

 Sønderjyllands Amt

Nordseeland Ferie- og wellnesscenter ved Emmerlev Klev

Forslag og ideer ønskes

Sønderjyllands Amt indkalder ideer og forslag til den kommende regionplantlægning i forbindelse med etablering af Nordseeland ferie- og wellnesscenter ved Emmerlev Klev.

Nordseeland A/S ønsker at opføre et allergi venligt ferie- og wellnesscenter ved Emmerlev Klev i Højer Kommune, Sønderjyllands Amt. Projektområdet udgør ca. 385 ha og er i gældende regionplan udlagt til landbrugsområde og som område med turisme interesser.

Området helliger hovedsagelig som landbrugsarealer samt mindre arealer med skov/fredsskov.

Det har været meget sparsomt med oplysninger om projektet for et ferie- og rekreationsprojekt, et såkaldt wellnesscenter, ved Emmerlev Klev, når man lige ser bort fra udmeldingerne om, at det vil skabe 400-500 arbejdspladser. Men nu har Sønderjyllands amt sendt projektet i offentlig høring.

forenings lokalkomite i Tønder, Søren Eller, der mente, at en del af Janne Liburds fremtidsvisioner allerede var ved at blive virkelighed. »Tag bare spildevandsområdet,« sagde han og henviste til Lakolk Sø, som »tidligere var en perle. I dag er den fuldkommen død, og det skyldes de 400 sommerhuse med septiktanke, der ligger lige op til søen.« De dyre sommerhuse skal lejes ud det meste af året for at give en rentabel økonomi, og det betyder et stærkt øget forbrug af vand, sagde han og henviste til Mallorca, »hvor frisk drikkevand er en mangelvare.« Måske glemte Eller i farten, at Rømø nu får sin vandforsyning fra fastlandet. Men ellers er problemet reelt nok. En stærk forurening af

Lakolk Sø vil også kunne betyde en forurening af stranden. »Bare vent, til ty-skerne finder ud af det, så bliver de væk,« sluttede Søren Eller (JV, 27/2).

Han fik delvist medhold af det ene af Rømøs byrådsmedlemmer, Kirsten Rasmussen, der mente, at der nok var sat for mange skibe i søen på for kort tid. »Vi skal tænke på, at turisterne kommer her for at opleve øens natur, finde ro og være alene efter en hektisk hverdag,« pointerede hun og advarede mod at bygge for mange ferieboliger, da det ville kunne ødelægge markedet. »Det er tid til eftertanke og en særdeles dyb indånding« (JV, 27/2).

Skærbæks borgmester, Svend Ole Gammelgaard, var dybt uenig. For få år siden fik byrådet på puklen, fordi der ikke skete noget på Rømø, nu skælder man ud, fordi den længe ventede udvikling ødelægger øen, sagde han (JV, 27/2). Han mente tværtimod, at koncentrationen af ferieboliger m.v. på øens sydspids ville skærme resten af øen. Det var »noget forfærdeligt sludder«, når kritikerne mente, at de mange ferieboliger ødelagde øen, fortsatte han og henviste til, at man måske ad åre ville sende al øens kloakvand til rensning på fastlandet, hvorved øen ville blive et langt renere sted, end den nogensinde havde været.

Nordseeland

Også det gigantiske ferie- og rekreationsprojekt Nordseeland ved Emmerlev nord for Højer var i vælten. Det faldt mange for brystet, at man ikke kunne få noget at vide om, hvem der stod bag, og hvor sikkert projektet egentlig var. Et rygte ville vide, at det drejede sig om en syrisk milliardær. Ganske vist støttede amtsborgmester Carl Holst planerne, og amtsdirektør Niels Johannesen sagde til pressen, at »amtet har alle de informationer, man behøver for at kunne gå i gang med planlægningen« (No., 23/3), men kredsen af informerede må være ret snæver, når selv

formanden for amtets tekniske udvalg, Oluf Stenrøjl, udbad sig større åbenhed om ejerforholdene (JV, 9/3).

Der var skepsis fra ret så stærke kræfter. Vicedirektøren for Skov- og Naturstyrelsen, Anne-Marie Rasmussen, sagde efter en besigtigelse, at der var store vanskeligheder i forbindelse med lovgivningen, først og fremmest fordi feriecenteret skulle ligge umiddelbart ud til Vadehavet og dermed inden for den kystnære zone, hvor den slags byggeri ikke må finde sted. Højers borgmester Peter Christensen håbede dog på at få dispensation, da det drejede sig om flere hundrede arbejdspladser i et område præget af stagnation og tilbagegang (JV, 9/3). Men miljøminister Conny Hedegaard bragte ikke meget håb, da hun påpegede, at etableringen var »meget problematisk«, og i øvrigt anbefalede, at man fandt en anden placering (JV, 24/3).

Heller ikke direktøren for Dansk Astma- og Allergiforbund, Thorkild Kjær, Roskilde, bragte megen støtte. »Set ud fra et astma- og allergisynspunkt er en placering helt ud til kysten ikke afgørende,« sagde han og påpegede, at en placering i landets sydvestlige hjørne »bragte centret tættere på forureningen fra det tyske Ruhrdistrikt« (JV, 27/3). Det argument lugtede lidt af brødnid. Men selvfølgelig - Højer er nærmere Ruhr, end Roskilde er. Selv om afstanden immervæk er fem hundrede kilometer.

Den danske direktør for Nordseeland, Flemming Winthers kommentar til indvendingerne var kort og kontant: »Hvis det er udmeldingen, så bliver projektet ikke til noget« (JV, 24/3).

Ejdersted

Også på Ejdersted var der stærk diskussion om fredningsbestemmelser. Et oplæg fra den slesvig-holstenske delstatsregering havde oprindeligt foreslået, at ca. 80 pct. af halvøen blev naturbeskyttel-

Museum Sønderjylland. Kulturhistorie Aabenraa har erhvervet et billedet af den berømte clipper »Cimber«, der blev bygget på Kalvø skibsværft. Skibet nåede international berømmelse, da det på sin jomfrurejse klarede Liverpool - San Francisco på kun 103 dage, tolv dage hurtigere end noget andet skib. Foto: Museum Sønderjylland.

sesområde. Det vakte så stor modstand blandt lokalbefolkningen, at forslaget blev beskåret til ca. en tiendedel af det oprindelige område. Men nu var det naturvennerne, der blev sure og meddelte, at dette forslag kunne de end ikke tage alvorligt som et diskussionsoplæg.

Museum Sønderjylland

Kort efter nytår blev Museum Sønderjylland, der omfatter alle amtets statsanerkendte museer, en realitet, og formanden for amtets kulturudvalg, Anna Margrethe Ikast, valgtes til formand, mens kon-torchef Finn Degn blev leder af administrationen. I marts udpegedes lederen af Haderslev Museum, Orla Madsen, som direktør for det store museum.

Dagbog

4. januar: Amtsgården i Aabenraa skal fremover huse den nye Aabenraa storkommunes administration og statsam-

tet samt muligvis en del af retsvæsenet (No.).

6. januar: Forslaget om en dansk-tysk sportshal ved grænseovergangen nær Frøslev er en »fremragende ide«, siger formanden for amtets kulturudvalg, Anna Margrethe Ikast (No.).

11. januar: Historikeren, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, dør 85 år.

13. januar: Grænsemuseet udbygges med 200 kvadratmeter, betalt gennem en privat gave (No.).

Den slesvig-holstenske regering giver det danske mindretals skoler løfte om ligestilling med de tyske skoler i 2008 m.h.t. elevtilskud (Fl.A.).

14. januar: Direktør Per V. Nielsen, der sammen med entreprenør Kaj Wilhelmsen, København, har købt Tønder Kaserne, fremlægger planerne for den fremtidige udnyttelse af bygningerne og arealet. I hovedbygningen håber man, at det nye skatteceter flytter ind, og øvelsesarealerne tænkes udnyttet til boliger og mindre erhverv (JV).

18. januar: Den slesvig-holstenske ministerpræsident Peter Harry Carstensen besøger regeringen i København, hvor mindretalsspørgsmålene er på dagsordenen (No., Fl.A.).

20. januar: Nørreport i Flensborg (fra slutningen af 1500-tallet) indgår i et moderne byggeri, hvorved der bliver direkte adgang fra nybygningen til den mere end 400-årige byport (No.).

24. januar: Fødselstallet i den nye Tønder storkommunes område er faldet fra 530 i 2000 til 417 i 2004. Det giver anledning til overvejelser vedrørende skolestrukturen (JV).

27. januar: Aabenraa Museum har erhvervet et billede af det berømte skib »Cimber« (bygget på Kalvø skibsværft), fundet i en garage (No.).

Den danske Skoleforening i Sydslesvig beslutter alligevel ikke at lukke skolerne i Ladelund og Jaruplund som ellers

planlagt, men opretholder beslutningen om at slå Gulde Skole sammen med Kaj Munk Skolen i Kappel (Fl.A.).

31. januar: Den 14-årige optimistjollesejler Jes Lyhne Bonde fra Haderslev vinder førstepladsen ved en kapsejlad i Dubai med 97 deltagere (No.).

Folketingets finansudvalg har godkendt, at staten overtager anlægget af motorvejsforbindelsen mellem Sønderborg og den sønderjyske motorvej (JV).

Amtet beslutter, at Hojer College (tidligere Designskolen i Højer) lukkes, og undervisningen flyttes til Haderslev (JV). Som svar på lokal kritik siger amtsborgmester Carl Holst: »Jeg tør godt stille op i en konkurrence om, hvem der har arbejdet mest for at skabe udvikling på vesterengnen« (JV, 2/2).

1. februar: Det tyske dagblad i Sønderjylland, Der Nordschleswiger, fylder 60 år (No.).

3. februar: Den tyske økonomiminister Peer Steinbrück udtaler, at uden private investorer bliver der ingen bro over Fehmernbælt (Fl.A.).

På Aabenraa Museum åbner en udstilling om det tyske mindretal med effekter udlånt fra Det tyske Museum i Sønderborg (No.).

9. februar: Pølsefabrikken Robert Damkjær i Anslet, der fremstiller kyllingepølser til eksport til Mellemøsten, må nedsætte produktionen med 20 pct. på grund af de muslimske landes boykot af danske produkter i forbindelse med Muhammedkrisen (JV).

10. februar: I Flensborg afholdes »Det danske sprogs dag« (Fl.A.).

15. februar: En af de to kongekroner på Christian X's bro i Sønderborg bliver stjålet (No., Fl.A.).

18. februar: Gårdejer Henrik Enderlein, Øster Snogbæk, byder 1,2 mio. euro

Hele Als og Sundevedområdet helt til Aabenraa blev sat under overvågning efter fund af en musvåge med fugleinfluenza i Sønderborg Lufthavn. Foto: JydskeVestkysten. Hans Christian Gabelgaard.

Selv om containerfabrikken i Tinglev gennem de seneste år har haft vanskeligheder med at klare konkurrencen, kom det som et chok, da Mærsk-koncernen meddelte, at den lukker virksomheden med udgangen af året. 250 medarbejdere afskediges i den forbindelse. Foto: JydskeVestkysten. Lis Sylvest.

(ca. 9 mio. kr.) for Kollund Skov (JV).

23. februar: På Sønderjyllands Kunstmuseum åbner en udstilling med grafiske arbejder af franskmændene Pierre Alechinsky, trykt hos den danske litograf Peter Bramsen i Paris (JV).

25. februar: Fugleinfluenzaen konstateres i Slesvig-Holsten (JV).

28. februar: Ved fordelingen af de kommunale udligningskroner modtager Ny-Tønder 84,9 mio. kr., Ny-Haderslev 46,3 mio. og Ny-Sønderborg 15,4 mio., mens Ny-Aabenraa skal betale 42,8 mio. kr. til fællespuljen (JV). Borgmesteren i Ny-Aabenraa, Tove Larsen, og Aabenraas nuværende borgmester, Poul Thomsen, udbeder sig en forklaring (JV, No., 1/3).

1. marts: Noldemuseet på Seebüll åbner sæsonen med bl.a. en udstilling af Noldes selvportrætter (Fl.A.).

Prins Joachim modtager et tilskud på 15.000 kr. fra Danske Bank Tønder til rekonstruktion af lavetterne til feltherre Hans Schacks kanoner fra o. 1650, der står foran Schackenborg (JV).

2. marts: Der indføres fælles buskort for busserne nord og syd for grænsen (No.).

Dansk Folkeparti står fast på et krav om, at der bliver to retskredse i Sønderjylland - i Aabenraa og Sønderborg (JV).

7. marts: Det tyske Gymnasium i Aabenraa vinder de danske gymnasiers håndboldturnering (No.).

8. marts: Danfoss kommer ud af regnskabsåret 2005 med et overskud før skat på 999 mio. kr. Omsætningen androg 16,4 mia. kr. og egenkapitalen er på 8,693 mia. Virksomheden beskæftiger 18.168 medarbejdere i flere lande (No.).

Biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev, går varmt ind for bevarelsen af et selvstændigt Slesvig Stift, selv om den nordelbiske kirke opererer med planer om en sammenslutning af Hamburg, Lübeck og Slesvig stifter (No.).

9. marts: I Flensborg afsløres en mindetavle for H. C. Andersen på det tidligere Hotel Rasch (Grosse Strasse 56), hvor han ofte boede under sine 14 besøg i byen (Fl.A.).

10. marts: En enlig stork kom - trods sne og frost - til Højer. Det er meget tidligt, og der er næppe tale om en almindelig trækfugl (JV).

Bitten og Mads Clausens Fond skænker 10,4 mio. kr. til forskønnelse og forbedring af havnefronten i Sønderborg (No.).

Mærskkoncernen lukker containerfabrikken i Tinglev pr. 31. december 2006. 250 medarbejdere afskediges. Direktør Finn Buus Nielsen bliver direktør for Lindøværftet (JV, No.).

13. marts: Lederen af Tønderfestivalen Carsten Panduro modtager en særlig ærespris for sin indsats for folkemusikken ved Danish Music-Awards Folks prisuddeling i Tønderhallerne (No., JV).

Dansk Håndboldforbund afholder juniorlandskampe mellem seks nationer i Skærbæk Fritidscenter (JV).

14. marts: Formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, Hans Heinrich Hansen, meddeler, at han ikke stiller op ved formandsvalget til efteråret. Hansen har været formand for mindretallet siden 1993 (No.).

15. marts: Storbrand på Dangaard Telecom i Padborg ødelægger for adskillige millioner kroner. 120 brandfolk var indsat i slukningsarbejdet (No.).

17. marts: Den nye storkreds Sydjylland (i forbindelse med Folketingsvalg) omfatter 12 kommuner, der hver udgør en egen valgkreds. Tilsammen får de 18 kredsmandater. I alt omfatter storkredsen ca. 520.000 vælgere, heraf ca. 171.500 i de fire sønderjyske kommuner (No.).

Prins Joachims nye veninde, Marie Cavallier, der tidligere har besøgt Schackenborg, giver interview til Billedbladet. Historikeren Steffen Heiberg fra Frederiksborgmuseet ser det som en officiel anerkendelse fra hoffet af forbindelsen (Billedbladet, No.).

22. marts: Fuglsang Bryggeri og Maltfabrik i Haderslev køber maltfabrikken Dragsbæk i Thisted. En meget stor del af produktionen fra begge fabrikker går til eksport (No.).

23. marts: Den tyske forbundsdag og regeringen i Kiel bevilger 196.000 euro (ca. 1,4 mio. kr.) til restaurering af Valdemarsmuren i Dannevirke (Fl.A.).

Dige greve Truels Stauning Jensen, Rejsby, og folk fra amt og kommuner op søger trafikministeren for at få et nødvendigt statstilskud til sikring af Rejsbydiget forhøjet med ca. 3 mio. kr., så byggeriet kan gøres færdigt i år (JV).

Lokalpolitikere fra Vadehavskommunerne protesterer mod de fremlagte planer om en statsstyret nationalpark i Vadehavsområdet (JV).

28. marts: Jydske Tidendes tidligere chefredaktør Jeff Lytsen, Aabenraa, dør 83 år (JV, No.).

29. marts: En gruppe maritimhistorisk

interesserede danner foreningen »Vitos Venner« med det formål at bevare og restaurere motorgaleasen »Vito« fra 1908, der ligger i Aabenraa havn (JV).

30. marts: Efter at der har været konstateret fugleinfluenza flere steder i det østlige Danmark, bliver de første smittede jyske fugle fundet på Als (No., JV).

31. marts: Det nye store indkøbscenter Scandinavian Park i Hanved lige syd for Padborg åbner (Fl.A.).

Forkortelser

Fl.A. Flensborg Avis

JP Jyllands-Posten

JV JydskeVestkysten

No. Der Nordschleswiger

Rettelse

I sidste Grænselandskronik skrev jeg, at den konservative kandidat Benny Bonde brugte slagordet »Ned med Holst - op med Bonde« i forbindelse med regionsvalget. En læser har gjort mig opmærksom på, at den rette ordlyd var: »Nej til Carl Holst - Ja til Benny Bonde.« Jeg beklager.

Lederen af Tønder Festival, Carsten Panduro, modtog Danish Music-Award Folks specialpris under stor hyldelse. Her overrækker Danmarks Radios Allan Klitgaard til højre prisen til Carsten Panduro. Foto: JydskeVestkysten. Hans Christian Gabelgaard.

Spør fra andelstiden

»Sønderjyske mejeribygninger«. Tekst m.m.: Kim Furdal og Jørgen Toft Jessen. Udg. af Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjyllands Amt, 2004. 20 sider, ill. Pris: 25 kr.

I 1920 var der 128 andelsmejerier i Nordslesvig (foruden 16 private). Det første var startet i Mejlby nær Rødding i 1884 - kun to år efter verdens første andelsmejeri i Hjedding i Ribe Amt. Ideer gør ikke altid holdt ved de politiske grænser, og sønderjyderne var hurtige til at tage dette danske koncept til sig, selv om de var borgere i Tyskland.

De klassiske mejeribygninger havde et vist fællespræg, som bl.a. afspejlede bestemte led i produktionen. Men der er stor variation i de stilarter, de blev bygget i: Først tysk nationalromantik eller Schweizerstil, så historicisme, nyklassicisme og Bedre Byggeskik, og til sidst funktionalisme eller modernisme.

Efter det klassiske landsbymejeris storhedstid i 1930'erne gik udviklingen mod sammenlægninger og nedlæggelser. Nu er der syv aktive mejerier tilbage i Sønderjylland, hvoraf kun »Naturmælk« ved Tinglev ikke hører til Arla-koncernen. Nutidens produktion foregår enten på helt nybyggede anlæg eller med det oprindelige mejeri omgivet af industriprægede tilbygninger.

En del af de tidligere mejeribygninger findes dog endnu, i reglen indrettet til andre erhverv. Ofte skinner deres oprindelige funktion stadig igennem, selv om de høje skorstene, som sammen med kirkerne var det obligatoriske vartegn for rigtige landsbyer, er forsvundet næsten overalt. Skønt de lokale mejeriers tid stort set er slut, lader dens spor sig stadig finde i form af bygningerne, som dette hæfte er en kortfattet og udmærket guide til.

Anker Thygesen

En epoke i sønderjysk malerkunst

Carl Heydenreich og Svend Aage Dahl (red.): »Sønderjydsk Maler-Sammenslutning af 1935«, Haderslev 2005. 45 sider, ill. Pris 75 kr.

SMS er andet og mere end moderne teknologisk kommunikation. SMS er også forkortet daglig

omtale af en overvejende naturalistisk institution, nemlig Sønderjyllands ældste og længstlevende kunstmalersammenslutning.

»Sønderjydsk Maler-Sammenslutning af 1935« har i anledning af sammenslutningens 70-årsdag magtet sponsering af et jubilæumsskrift redigeret af Carl Heydenreich og Svend Aage Dahl. Sidstnævnte er foreningens bestyrelsesformand, og trods foreningens fremskredne alder er han blot den fjerde i rækken af formænd.

Skriftet indledes med en hilsen fra foreningens protektor, Grevinde Sussie af Rosenborg, og et interview med Amtets Undervisnings- og Kulturudvalgsformand, Anna Margrethe Ikast.

Derefter følger en historisk gennemgang, som lider under uundgåelig opremsning, der til gengæld giver et fyldigt referat af et respektabelt virke.

Anledningen taget i betragtning er det forståeligt, at skriftet koncentrerer sig om foreningens livshistorie. En forholden sig til mangeårige udstillinger og deres kunstnere må vente til en anden lejlighed. Såfremt arkivmateriale er tilstrækkeligt vil en sådan beretning være kærkommen og sandsynlig, ikke mindst set i lyset af foreningens initiativlyst og synlige livskraft.

Ole Jul

Koldinghus

Vivi Jensen og Poul Dedenroth-Schou: »Koldinghus - Grænseborg - Kongeslot - Ruin - Museum«. Museet på Koldinghus og Thaning & Appel, 2004. 117 sider, ill. Pris 199 kr.

Bogen om Koldinghus er en velskrevet, spændende og folkelig bog om Koldinghus' historie fra grundlæggelsen i middelalderen til slottets anvendelse som museum. Bogen giver i hovedtræk både en bygningsarkæologisk gennemgang af borgen/slottet og fortæller de gode historier om liv og død på borgen. Især bør kapitlet om renæssancens Koldinghus og kapitlet om Christian III's død og dronning Dorotheas enketid på slottet fremhæves. Her hører man blandt andet om dagligdags forhold som vandforsyningen til slottet. Bogen rummer mange finurlige detaljer om bygningens historie, bl.a. om dengang da en

fotograf skulle afbilde et våbenskjold fra trompetartårnets sandstensportal, og man derfor huggede det ud og lod det fotografere i atelieret, for derefter at genindsætte det på sin rette plads!

Der er også mange levende beskrivelser af f.eks. de fester, der blev holdt på slottet, én af de sidste var, da prinsesse Louise på vej til sit bryllup med kronprins Frederik (senere Frederik V) i 1743 lagde vejen forbi Koldinghus, og der i den anledning blev arrangeret middag på slottet. Her får man en fin beskrivelse af, hvordan en sådan begivenhed blev fejret i Kolding.

Bogen er vel især henvendt til den interesse-rede turist og Koldings borgere. Bogens illustrationer er spændende og meget velvalgte, den er sprogligt veloplagt og koncentreret; men teksten skæmmes af en del trykfejl, og af og til forenkles historien vel rigeligt. Det er nok lidt af en tilsnigelse, når Christian III omtales (s. 100) som kongen, der indførte Folkekirken i Danmark! Sidst i bogen er der en del gentagelser, som kunne have været undgået, især i forbindelse med restaureringshistorien.

Endelig er det at skrive en bog om sit eget sted en svær balancegang mellem nøgternhed og begejstring. Der går måske lidt for meget turist-brochure-superlativer i udtryk som »en perlerække af udstillinger«, »et arkitekturhistorisk og visuelt sus, der ikke kender sin mage«, eller »Koldinghus er i dag blevet et kulturelt kraftcentrum ikke blot i Kolding, men i hele Danmark«. Joh, men sådan noget skal man vist lade være op til andre at bedømme... Overordnet set er der tale om en hurtigt læst og god indførelse i Koldinghus' historie, som er nyttig for dem, der vil vide lidt mere end det, der står i en almindelig museumsguide.

Elsemarie Dani-Jensen

Rømø Andelskasse

Birgit Maarup: »Rømø Andelskasse, 100 års jubilæumskrønike 1904-2004«, Rømø 2004. 69 sider, ill. Pris: 198 kr.

Selv om det måske ikke står lige klart for alle, så findes der stadig små lokale banker og andelskasser, der betjener lokalsamfundet. En af disse er Rømø Andelskasse, der i 2004 kunne fejre sit 100-års jubilæum og dermed har overvundet såvel kriseårene under og umiddelbart efter Første Verdenskrig, krisen i 1930'erne samt de sidste års store fusionsbølger. Der er altså godt stof til jubilæumsbogen om Rømø Andelskasse, som

er skrevet af journalist Birgit Maarup. Resultatet er blevet en udviklingshistorie, der er en vekselvirkning mellem korte vuer over sparekassens historie, portrætter af sparekassens formænd samt tidligere og nuværende ansatte i sparekassen. Endelig har bogen små brudstykker af øens historie gennem de sidste hundrede år, oplevet gennem såkaldte »kronvidner«.

Bogen er skrevet med den brede, læsevenlige, og positive pensel, men jeg savner, at Rømø Andelskasse bliver indskrevet i den generelle bankhistorie.

kf

En dansk bushistorie

Jørgen Burchardt: »En dansk bushistorie – Busbyggeri på Aabenraa Karrosseri 1930-2004«, Aabenraa 2005. 184 sider, ill. samt DVD. Pris 190 kr.

I 2004 rullede den sidste bus ud fra fabrikken Aabenraa Karrosseri. Denne bus var dels den sidste bus produceret på fabrikken i Aabenraa og dels den sidste danskproducerede bus overhovedet. Den ret specielle anledning fik Museet på Sønderborg Slot og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie til at iværksætte et større dokumentationsprojekt, hvis resultater udgives i denne bog.

Bogen beskriver virksomhedens historie fra flere vinkler. Dels sættes udviklingen på fabrikken ind i en større sammenhæng med øvrige danske virksomheder, dels er der foretaget en særdeles grundig gennemgang og fotografering af virksomhedens hverdag og produktion, som kan give fremtidens historieinteresserede og businteresserede en særdeles præcis beskrivelse af virkelighedens busfabrikker i begyndelsen af det 21. århundrede.

Forfatteren har tilbragt tid på virksomheden med at dokumentere de faktiske processer og har gennem omfattende arkivstudier og en lang række interview fået produceret et hidtil uset stort materiale om fabrikken i Aabenraa.

Det ville nok være forkert at antage, at bogen vil finde en større læserkreds uden for bus- og industrihistoriske kredse, men for folk med interesse for emnet vil den være et centralt værk.

Asser Amdisen

Fortsættes side 166

Det sker - på Museum Sønderjylland

Genåbning af flise- og fajancesamlingen på Museum Sønderjylland, Kulturhistorie Tønder (tidligere Tønder Museum)

Gennem de seneste fire år har Museum Sønderjylland, Kulturhistorie Tønder arbejdet ihærdigt på at skaffe midler til en gennemgribende renovering af den øverste etage over porthuset til Tønder Slot, der udgør den ældste del af museumsafdelingen i Tønder. Etagen skal for fremtiden huse museets store og unikke samling af hollandske vægfliser samt museets samling af fajancer.

Ved en række store fondes og mange privatpersoners hjælp er dette arbejde lykkedes, således at den kulturhistoriske museumsafdeling i Tønder lørdag den 17. juni 2006 kan indvie de to nyrenoverede sale med fliser og fajancer.

Mens fajanceudstillingen vil blive vist på traditionel museumsfaglig vis, men i nye og meget smukke monterer med lys, der ikke blænder museumsgæsternes øjne, er der tænkt på en ny og anderledes måde, hvad angår den permanente udstilling af museets fliser.

Den hollandske flisefabrikation, der havde sine rødder blandt mauerne på Den Pyrenæiske Halvø, begyndte meget sent i 1500-tallet flere steder i Holland. Meget snart fandt fliserne, måske som returgoods i forbindelse med den vestslesvigske studeeksport til Holland, vej til den vestslesvigske kyst, hvor fliserne blev sat op indvendigt på husenes ydervægge og omkring kaminer og de åbne skorstene. Fliserne blev så populære, at stort set alle huse langs vestkysten havde fliser ved slutningen af 1800-tallet, men

fliserne undergik i de tre hundrede år selvsagt mange skift i stil og mode. Det er denne historie, den kommende fliseudstilling i Tønder vil fortælle, men samtidig vil fliserne kunne opleves enten som siddende på væggene i flisesalen eller som liggende, uden rammer eller mørtel, som museumsgenstande i monterer. Monterne er desforuden indrettet således, at besøgende på forespørgsel kan få mulighed for at løsne bakker med fliser fra skufferne og undersøge fliserne ved en pult, der ligeledes findes i salen. Den kommende fliseudstilling vil derfor både være beregnet for almindeligt interesserede museumsgæster og for de museumsgæster, der ønsker at fordybe sig i detaljer vedrørende fliserne bemaling, alderstræk, farveholdning, fejlbrænding etc.

Museum Sønderjylland, Kulturhistorie Tønder håber, at de to nyindrettede sale vil falde i museumsgæsternes smag, og museet glæder sig til at kunne tage salene i brug efter den 17. juni i år.

Inger Lauridsen

18. apr. - 3. juli: **Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder**
Lukket på grund af renovering af klima anlæg. Frilandsafdelingen er åben.
- Fra 1. mar.: **Slesvigske Vognsamling, Haderslev**
Åben kl. 13.00 - 16.00.
1. apr. - 4. juni: **Kulturhistorie Aabenraa**
»De sjove konger - kongerækken fra Aabenraa Rådhus«.
24. juni - 24. sept.: »På rejse med gud - sønderjyske kirkeskibe«.
17. juni: **Jacob Michelsens Gård i Kolstrup**
Åbent Hus. Kl. 14.00 - 17.00.
20. maj - 6. aug.: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Værker fra museets samling.
10. apr. - 1. aug.: **Kulturhistorie. Sønderborg Slot**
Kunstnergaven til Sønderjylland.
15. juni - 15. aug.: »Din for evig«, en vandrestilling om kærlighedskommunikation - fra runestav til SMS.
15. juni - 1. okt.: »Renæssancen - igen - igen«. Om kunstmaleren Carl Chr. Magnussen og den »Cumberlandske« samling på Sønderborg Slot.
- Fra medio maj: **Cathrinesminde Teglværk**
Udstilling om teglværket Grønlands keramiske industri.
10. juni kl. 19.30, 11. juni kl. 15.00 og kl. 19.30 og 12. og 13. juni kl. 19.30: Egnsspil om Nydambåden, »Skibet skal sejle«.
10. dec. - 22. okt.: **Kulturhistorie Tønder**
»Renæssancen - igen - igen«. Renæssancens stiltræk og dens gendigtninger.
- Fra 18. april: Nye permanente udstillinger vedr. fajancer og hollandske fliser.
8. apr. - 11. juni: **Kunstmuseet Tønder**
»Xero - Xenos«. Vibeke Jerichau og Karen Ozmec.
20. maj - 26. aug.: »Hare Krishnas & Huli Guli«. Toumo Manninen - fotografiudstilling.
1. apr. - 31. dec.: **Droghes Hus, Tønder**
»Vor tids orkis«. En lærer og hendes elev - kniplelærer Karen Hoffritz og elev Rose-Maria Helle.
6. maj - 21. okt.: »Handel i Tønder i 100 år«. Tønder Handelsstandsforenings 100-års jubilæum.
- Fra 13. apr.: **Højer Mølle**
Snæbelprojektets betydning for fiske- og fuglelivet i Vidåsystemet.
- Permanent: **Naturhistorie og palæontologi. Gram Lergrav**
Udstilling af Gram Lergravs fossiler.

► Rømø

Bert Kelm: »Rømø - et vesterhavspræget sanifund«. Bind IV. Ejendomme i Kongsmark og Kirkeby ejerlav. Udgivet af Historisk Sanifund for Sønderjylland, Aabenraa 2005 som skrift nr. 94. 387 sider, ill. Pris 248 kr. for medlemmer, bogladepris 328 kr.

En tilbundsgående registrering af alle ejendomme beliggende på matrikler, der var bebygget før 1870. I alt 53 huse i Tagholm, Kromose, Kirkeby, Hedebyerne og det meste af Vråby. Som i de foregående bind gør Kelm udførligt rede for såvel bygningernes som de forskellige ejeres historie, herunder familiebåndene på kryds og tværs af øen. Fremstillingen er ført frem til i dag. Illustrationerne er dels nye fotografier af husene, dels ældre billedmateriale hentet i arkiver og familiegemmer. En bedrift af rang og en sand guldgrube af ejendoms- og personalhistoriske oplysninger. Når det planlagte registerbind foreligger, vil værket for alvor blive til glæde for alle med interesse for Rømons historie.

Britta Bargfeldt

Flensborgskibe

Lars N. Henningsen: »Flensborgskibe 1790-1850«, Flensborg 2005. 48 sider. Ill. Tekst på både dansk og tysk. I kommission hos Padborg Bog og Idé. Pris 98 kr.

På Flensborghus findes en meget interessant og speciel samling af skibsportrætter. I lighed med Fischersamlingen på Aabenraa Museum er det en række billeder af skibe samlet af en bestemt familie gennem en lang årrække.

Bogen præsenterer og viser portræterne og giver en introduktion til såvel skibsportrættet, Flensborgs søfart og familien Brodersen, der var en særdeles interessant familie.

I en bog på 48 sider, som endda omfatter et sprog, er det naturligvis noget begrænset, hvor dybt man kan komme omkring de forskellige emner, men bogen giver en velskrevet, gennemarbejdet og særdeles interessant introduktion.

Asser Amdisen

Synnejsk historie

Jørn Buch: »Synnejsk historie. Sønderjyllands historie fortalt for børn & voksne«. Illustreret af Peter Heydenreich. Æ Synnejsk Forening, Tønder 2005. 157 sider, indbundet. Pris 248 kr.

Den sønderjyske tradition beror i vid udstrækning på den mundtlige fortælling. Tænk bare på DSK'ernes historier fra «æ kri» og minderne om «da vi stemmt vos hjem» ved afstemningsfe-

sterne, efter hovedtalen på rigsdansk var holdt, kaffen drukket og ordet givet frit. I dag er brugen af sønderjysk på møder sjælden, og der er næsten ingen nulevende tilbage, som har oplevet de store begivenheder 1914-18 og 1920. Derfor er det en god idé af Æ Synnejsk Forening at fastholde traditionen for at fortælle Sønderjyllands historie på sønderjysk. Det er formålet med foreningens nye bog, som allerede har fået stor udbredelse.

Teksten er leveret af seminarielæktor Jørn Buch. Det sker i form af 75 kapitler, som bringes i en rigsdansk og en sønderjysk version. Den rigsdanske version er en veloplagt og vellykket kæde af fortællinger, hvor forfatteren har lagt hovedvægten på 1800- og 1900-tallet med de dansk-tyske modsætmings opståen, kulmination og fredeligørelse. Gennemgående synes de mere beregnet på de voksne end børnene. Fejlene er i småtingsafdelingen som f.eks., at den provisoriske regering i 1848 ikke kunne forestille sig en deling af Slesvig (den foreslog faktisk en sådan!), at Flensborg blev styret på dansk 1851-64 (byen beholdt sit tyske administrationsprog mellem de slesvigske krige), og at augustenborgerne fik en stor erstatning for deres arveafkald (det var for de beslaglagte godser; efter den danske regerings opfattelse havde de slet ingen arveret at give afkald på). Det fremgår heller ikke, at gottorperne efter 1721 beholdt en del af Holsten, og at det var den, som kom i kongens besiddelse ved mageskiftet i 1773.

Den sønderjyske version er mere rettet mod børnene og en del kortere, selvom der også her er oplysninger, som ikke findes i den rigsdanske version, f.eks. at Laurids Skau var «galt popule'e ve' æ kvindfolk»! Da der ikke findes en sønderjysk sprognorm, har Jørn Buch naturligt nok lagt sin egen tilegnelse af dialekten til grund. Men det havde været mere pædagogisk at indtale fortællingerne på en CD og lade denne følge bogen. Eventuelt suppleret med båndoptagelser af ældre fortællere, der bl.a. findes i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Peter Heydenreichs tegninger er mere velgørende til «Æ Rummelpot» eller en bog med muntre historier om «Lunets sønner» end til en seriøs folkelig historiebog. Her efterlader de det indtryk, at projektet bare er for sjov, og de støtter ikke teksten på nær samme måde som samtidige illustrationer med forklarende billedtekster kunne have gjort. Og det er «søend for æ boch».

Hans Schultz Hansen

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog.
Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Hojer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Privilegiesamfundet

Læser man grundloven fra 1953, støder man i paragraf 83 på følgende: "Enhver i lovgivningen til adel, titel og rang knyttet forret er afskaffet". Frem til for ca. 100 år siden var en af de væsentlige søjler i samfundsindretningen, at statsmagten ved kongen eller regeringen kunne tildele en stand, et enkelt erhverv eller en bestemt person særlige rettigheder, som ikke var andre forundt. Det var bl.a. tilfældet inden for håndværksfagene, hvor de enkelte lav tilbage fra middelalderen nød privilegier på udøvelse af faget inden for et ganske bestemt geografisk område.

Indførelse af standssamfundet bestående af et socialt hierarki med fire stænder - adel, gejstlige, borgere og bønder - fortaber sig tilbage i middelalderen, og lader sig næppe fastslå mere præcist. Der var snarere tale om en proces over tid, men formentlig betød 1400- og 1500-tallet en skarpere opdeling mellem de fire stænder. Formelt var alle stænder i princippet lige for loven, men i praksis havde adel, gejstlige og borgere en række privilegier, der adskilte dem fra bondestanden. I den nederste brede ende af sam-

fundspyramiden finder vi frem til 1800-tallet bønderne, der generelt var defineret ved, at de ikke havde særlige privilegier og var den stand, som alle andre foragtede og så ned på. Disse privilegier betød, at der reelt ikke var lighed for loven, og hver stand skulle forholde sig til forskellige dele af lovgivningen.

Privilegier var der til gengæld i rigt mål til de øvrige stænder med en lille gruppe af adelige i toppen af samfundet med særdeles favorable økonomiske, juridiske og sociale privilegier. Som sådan blev privilegierne også anvendt til en styring og regulering af samfundet, bl.a. med tildeling af individuelle privilegier, hvor stadsmagten fandt det nødvendigt. Dette var bl.a. tilfældet med stadskokken, der ikke blot fandtes i Sønderborg, men også i de øvrige nordslesvigske byer, Haderslev, Aabenraa og Tønder i 1700-tallet. Af andre erhverv kan bl.a. nævnes embeder som stadsmusikus, tobaksspinder og apoteker. I dag er det kun den sidste, som af sundhedspolitiske årsager er reguleret og delvist nyder særlige privilegier.

Kim Furdal